

**זכויות האדם
בישראל
תמונת מצב
2004
יולי 2003 – יוני 2004**

האגודה לזכויות האזרח בישראל

כתיבה : נעמה ישובי

השתתפו בכתיבה : טל דהן, עו"ד עודד פלר ועמי גיל.

תודה לחברי צוות האגודה לזכויות האזרח על הערות מועילות ומידע חשוב.

© כל הזכויות שמורות. האגודה לזכויות האזרח בישראל (2004)

משרדי האגודה לזכויות האזרח בישראל

מרכז ארצי: ת"ד 34510 ירושלים 91000, טל': 6521218-02, פקס : 6521219-02

תל-אביב: רח' נחלת בנימין 75 תל-אביב 65154, טל': 5608185-03, פקס : 5608165-03

חיפה: שד' הנדיב 9 חיפה 34611, טל': 8348876-04, פקס : 8348878-04

דואל : mail@acri.org.il

אתר אינטרנט : www.acri.org.il

תוכן העניינים

7	מבוא
8	חוק ההסדרים – פגיעה בזכויות אדם בהליך בלתי תקין
9	זכויות עובדים
9	עובדים בחברות כוח אדם
11	אפליית נשים בשכר
11	מעמדם של בתי הדין לעבודה
11	אכיפה לקויה של חוקים המגנים על זכויות עובדים
12	זכות השביתה
13	זכויות האדם בשטחים הכבושים
13	גדר הפרדה
15	כוח קטלני
15	התעללות והתנכלויות מצד כוחות הביטחון ומתנחלים
16	מדיניות החקירה של צה"ל
17	עינויים בחקירות השב"כ
18	מעצר מינהלי
19	זכויות המיעוט הערבי בישראל
19	מוועדת אור עד ועדת לפיד: מה שהיה הוא שיהיה
20	השפלה
21	משטרה עוינת
22	אדמה
23	מעמד אזרחי
25	צדק בפלילים
25	מעצר שווא והודאות תחת לחץ
26	ייצוג בידי עורכי דין
26	תנאי כליאה
27	הפרטת בתי סוהר
27	חקיקה להסדרת כבילה של עצורים במקום ציבורי
27	מרדכי ואנונו – אסיר/משוחרר?
29	פרטיות
29	העברת מידע בין רשויות ציבוריות
29	חדירה לפרטיותם של עובדים
31	אזרחות ותושבות
33	מהגרי עבודה
33	מעמד לילדים בגירים

- 33 _____ הגירוש הגדול
- 35 _____ אנשים עם מוגבלות
- 35 _____ שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים במסגרות החינוך הרגיל
- 35 _____ מנודים מהחברה
- 36 _____ ייצוג חולי נפש בפני ועדות פסיכיאטריות
- 36 _____ נגישות למקומות ציבוריים

מבוא

אחת לשנה מפרסמת האגודה לזכויות האזרח תמונת מצב של ההתפתחויות האחרונות בתחום זכויות האדם בישראל ובשטחים הכבושים. אנו משתדלים להפנות בכל סקירה תשומת לב לסוגיות מהותיות מנקודת המבט של הפגיעה בזכויות האדם. מטבע הדברים יש עניינים שאנו חוזרים אליהם שנה-שנה, אם משום חומרתם ואם משום שאין גורמים אחרים העוסקים בהם, אך בשל קוצר היריעה יש סוגיות שאינן מקבלות איזכור הגם שלא נפתרו. הסקירה מתבססת על מקורות מידע מגוונים – פרסומי ממשלה, דוחות של ארגונים חוץ-ממשלתיים, מאמרים עיתונאיים, דיוני הכנסת, התדיינויות משפטיות ועוד.

בתחומים אחדים הנסקרים בדו"ח זה ניכרת תופעה מדאיגה של זלזול בחוק מצד הרשות המבצעת, ותפיסה מוטעית, שלפיה למופקדים על אוצר המדינה יש רשות לקבוע סדרי עדיפויות, בניגוד להחלטה דמוקרטית של הכנסת. כך לגבי אכיפת החוקים המגינים על עובדים, כך בנוגע לשילוב ילדים עם מוגבלות וכך בנוגע להלנת עצירים ואסירים על הרצפה.

ביקשנו להפנות תשומת לב מיוחדת לפגיעה הגוברת והולכת בזכויותיהם של עובדים ומבקשי עבודה בישראל. בשנים האחרונות נשמע ברמה ההמנון "שיילכו לעבוד" המציג את מחוסרי העבודה בישראל כטפילים וכעצלנים. כפי שנראה להלן, לא זו בלבד שהיצע המשרות מצומצם עד אפסי, אלא שיחסי הכוחות בשוק העבודה מנוצלים לפגיעה בעובדים ובמועמדים לעבודה, הנאלצים להשלים עם פגיעה בזכויותיהם מחשש שיאבד מטה לחמם. הממשלה מתייצבת לימין המעסיקים ומותירה את ציבור העובדים חשוף לניצול ולקיפוח.

מצבן של זכויות האדם בשטחים הכבושים מעולם לא היה רע יותר. רבבות בני אדם כלואים בשטחי מחיה שהולכים ומצטמצמים. חופש התנועה הפך למושג ערטילאי וגם הזכות לחיים ולביטחון אישי אינן מובנות מאליהן, בלשון המעטה. גדר ההפרדה נבנית בתוואי שנקבע מתוך שיקולים זרים לשיקולי ביטחון וגורמת לפגיעות קשות בזכויות האדם.

אפליית המיעוט הערבי במדינה נמשכת ותופעות של גזענות אף התגברו בשנה החולפת. משרד הפנים מציב אינספור מכשולים ביורוקרטיים כדי להתיש את מי שאינם יהודים מלרכוש מעמד בישראל, אף אם הם זכאים לו, וממשלת ישראל עוסקת בפעילות גירוש נמרצת, המלווה במסע הפחדה והסתה נגד מהגרי עבודה.

על כל אלה ועוד בדו"ח שלהלן.

חוק ההסדרים – פגיעה בזכויות אדם בהליך בלתי תקין

"חוק ההסדרים" נחקק לראשונה בשנת 1985 כתוכנית חירום כלכלית לייצוב המשק, בניגוד לעמדתם של שר המשפטים והיועץ המשפטי לממשלה דאז. מאז הפך חוק ההסדרים לכלי, המאפשר לממשלה להעביר חוקים, שלרבים מהם השפעות החורגות מהשגת יעדי התקציב, ללא ביקורת אמיתית של הכנסת. במשך השנים הפכה שיטת חוק ההסדרים ל"מפלצת חקיקתית" ממש. להמחשה: אם חוק ההסדרים הראשון השתרע על פני 15 עמודים והכיל 103 סעיפים וסעיפי משנה, הרי שחוק ההסדרים האחרון משתרע על פני 82 עמודים ויש בו 1,037 סעיפים וסעיפי משנה.

חוקי ההסדרים הפכו למנגנון החקיקתי הראשון במעלה לעריכת שינויים מרחיקי לכת במשק, ובתוך כך להפרת זכויות אדם בישראל. שינויים אלה נעשים ללא קיום דיונים משמעותיים בוועדות הכנסת המתמחות בנושאים הרלבנטיים. במקרים אחדים הביא חוק ההסדרים לביטול או לשינוי בהינף יד של דברי חקיקה חשובים, אשר לחקיקתם הוקדשו עמל רב והליך מתמשך, ולא פעם חרגו התיקונים ממסגרת השגת יעדי התקציב לאותה שנה וממשיכים לחול גם לאחר מכן. בין השאר, הוקפאו ובוטלו בחוק זכויות הרכישה בדיור הציבורי; הוקפאו או קוצצו קצבאות הילדים, דמי מזונות, קצבאות זקנה, זכויות בפנסיה ועוד; נדחתה קליטת עובדי כוח אדם כעובדים מן המניין; הוקפאו מענקים לרכישת דירות בירושלים; עוגנה "תכנית ויסקונסין", המבשרת תמורות מרחיקות לכת בהסדרת שוק העבודה ורשת הביטחון הסוציאלי; שונה מבנה רשות הדואר באופן המאפשר למעשה הפרטה של התחום; הוקמה ועדה לתשתיות לאומיות, העוקפת למעשה את ועדות התכנון הקיימות בחוק, ומאפשרת אישור פרויקטים לאומיים בתחום התשתיות בהליך מזוהז, ללא מתן פרק זמן מספיק להכנת תסקיר או חוות דעת סביבתית או להגשת השגה או התנגדות מצד הציבור.

הליך החקיקה של חוק ההסדרים כרוך בכך, שהכנסת מוותרת בו על שיקול דעתה ומאצילה אותו למעשה לידיה של הרשות המבצעת, קרי: לממשלה שהגישה את הצעת החוק ולמשרד האוצר שניסח אותה. בכך נפגע עקרון הפרדת הרשויות, העומד בבסיסה של שיטת המשטר הדמוקרטית.

במרס 2004 הגישה האגודה לזכויות האזרח עתירה, שבה דרשה לבטל את חוק ההסדרים לשנת 2004. העתירה לוותה בתצהירים של חברי כנסת מכל סיעות הכנסת (פרט למפד"ל). במאי 2004 דחה בג"ץ את העתירה. נימוקי החלטה טרם פורסמו.

זכויות עובדים

כתוצאה מיחסי הכוחות בשוק העבודה, שנוטים בבירור לצד המעבידים, עובדים חוששים להתנגד לפגיעה בזכויותיהם או להגיש תביעות נגד מעבידים. הממשלה מציגה את מחוסרי העבודה בישראל כטפילים וכעצלנים. ודאי יש בין מחוסרי העבודה, כמו בכל מדינה אחרת, כאלה המנצלים את משאביו של הציבור, אך כאשר היצע המשרות מצומצם עד אפסי, הצגת אנשים כמובטלים מבחירה היא בגדר הסתה נגד ציבור שלם. יתר על כן, יחסי הכוחות בשוק העבודה מנוצלים לפגיעה בעובדים (נוסף על המפורט מטה קראו בפרק העוסק בפרטיות בעניין חדירה לפרטיותם של עובדים).

באגודה לזכויות האזרח מתקבלות יום-יום תלונות של עובדים בנוגע להפרת זכויותיהם. הנה כמה דוגמאות, המשקפות את התמונה שתוארה לעיל: מועמד לעבודה נדרש (בניגוד לחוק) למסור את הפרופיל הצבאי שלו; אדם שעובד במקום אחד שלוש שנים אינו מקבל תנאים סוציאליים כגון חופשות ודמי הבראה, ולא משולמות לו שעות נוספות; עובדת בשירות לקוחות אינה מקבלת תשלום עבור שעות נוספות; מעסיקים אסרו על עובדיהם לדבר ערבית במקום העבודה; עולים חדשים שעבדו אצל קבלן כוח אדם לא קבלו תלושי משכורת; מעביד פיטר את עובדיו הערבים בשל היותם ערבים; עובדות פוטרו בהיותן בהריון; עובד מקצועי שהתלונן על אי סדרים כספיים – פוטר בטענה של צמצומים (אחר כך התברר לו ששכרו במקומו אדם בעל כישורים פחותים); עובד מקצועי פוטר לאחר כמה שנות עבודה באותו מקום, בטענה של ביצוע לא מספק של עבודתו, זמן קצר לאחר שהודיע כי הוא עומד לאמץ ילד.

עובדים בחברות כוח אדם

על פי הערכות רשמיות 5.2% מכלל המועסקים בישראל, כ-100 אלף איש - מהם 65 אלף נשים, מועסקים באמצעות חברות כוח אדם. לפי הערכות בלתי רשמיות שיעור העובדים המועסקים דרך חברות כוח אדם הוא כפול מהנתון הרשמי. בחודש פברואר פורסם מחקר, שערכה שדולת הנשים בישראל, ולפיו שכרם הממוצע של עובדים בחברות כוח אדם הוא 60% משכרם הממוצע של עמיתיהם השכירים. עוד עולה מהמחקר, כי 50% מעובדי חברות כוח אדם משתכרים שכר מינימום בלבד.

חברות כוח אדם מציעות למעבידים עובדים זמינים מקצועיים ובלתי-מקצועיים. קבלנים מציעים שירותים בתחומים שונים. בשני המקרים התוצאה היא שעובדים, שעבודתם מתבצעת לטובת גוף כלשהו, אינם מועסקים בידי אותו גוף אלא דרך חברת כוח אדם או קבלן. שיטת ההעסקה הזו החלה בשנות השמונים ונועדה לספק למעבידים עובדים זמניים לפרויקט ספציפי, לעבודה עונתית וכו', אלא שבמשך השנים הפכה ההעסקה באמצעות חברות כוח אדם וקבלנים לשיטה אדירת-ממדים להורדת השכר ולהוזלת עלות העבודה במשק.

אחד המעסיקים הגדולים של עובדים זולים דרך חברות כוח אדם היא המדינה. לפי המחקר האמור 35 אלף עובדי חברות כוח אדם מועסקים בשירות הציבורי והם זוכים לתנאי העסקה ולתנאי שכר נחותים בהשוואה לעמיתיהם, המועסקים כשכירים באותם גופים. כאשר מדברים על

"התייעלות" במגזר הציבורי, הכוונה לעתים קרובות להפרטה של עבודות, שעשו עובדים קבועים של המשרד הממשלתי או הרשות המקומית, והעברתן לידי חברות פרטיות, המעסיקות עובדים שאינם מאורגנים, בשכר מינימום ועם זכויות סוציאליות מועטות.

העסקת אדם לאורך שנים בתנאים נחותים לעומת חבריו לעבודה פוגעת בכבודו כאדם וכעובד. כאמור, במקומות עבודה רבים, ואף במשרדי ממשלה, נוצר מצב שבו עובדים זה לצד זה עובדים קבועים ועובדים "זמניים", כאשר הראשונים נהנים מביטחון תעסוקתי ומתנאים משופרים ואילו האחרים – שהעסקתם ה"זמנית" נמשכת לעתים שנים – נטולי זכויות. הנה, למשל, סיפורה של עובדת שהזדהתה כ"אילה", אשר פנתה לארגון "קו לעובד" במאי 2004¹:

"עד לפני שבוע, שכבר לא יכלתי יותר והתפטרתי, עבדתי ככ"א בבנק הפועלים. אני עובדת מעולה ואף מלאת מוטיבציה שזה דבר שהתגלה כחסר תוחלת לחלוטין עבור עובדת כ"א. בראיון בחברת ORS לפני תחילת עבודתי הובטחו לי הבטחות שמעולם לא מומשו... הובטח לי שאם יאהבו אותי בבנק יקחו אותי לעבודה כעובדת בנק. בבנק הפועלים לא עושים את זה. ... בסניף בו עבדתי החליט מנהל היחידה שהוא לא "מגלה" לי יותר מה לוח העבודה ... הייתי מסיימת את העבודה ובאה אליו לשאול האם מחר אני צריכה להגיע לסניף או לא! ככה יום-יום, ללא כל אפשרות לתכנן את השבוע שלי ולדעת מתי אני עובדת ומתי לא. ... לא היו לי כל זכויות, גם לא את הזכות ללמוד או לעשות משהו אחר מלבד קבלת הקהל. לא הוזמנתי לשום אירוע או טיול, או אפילו מפגש של אנשי הסניף למרות שהייתי יותר ותיקה מרבים שהגיעו אחריי. כאשר היה טיול, לדוגמה, דיברו מעל ראשי, כאילו אני אוויר... העלאת שכר שהובטחה לי ע"י כח האדם אחרי מספר חודשים התבררה כהעלאה של חצי שקל לשעה אחרי יותר משנה ...

בשבוע שעבר הגיעה לסניף בוקר אחד עובדת חדשה של הבנק ... הודיעו לי ששעות כח האדם קוצצו בגללה ... אחרי יותר משנה בסניף, מהיום להיום הועפתי. ... אפילו לאבטלה איני זכאית בעתיד כיוון שיש לי פחות מ-1800 שעות..."

כדי להתמודד עם האפליה תיקנה הכנסת בשנת 2000 את חוק העסקת עובדים על-ידי קבלני כוח אדם וקבעה כי עובדי חברות כוח אדם ייקלטו כעובדים במקום העבודה תוך תשעה חודשים, וכי כבר מיום עבודתם הראשון יהיו זכאים לתנאים שווים לתנאי העבודה של העובדים ה"רגילים". יישום החובה לקלוט עובדים כקבועים נדחה שוב ושוב באמצעות חוק ההסדרים, ועד היום לא הופעל. הסעיף בדבר שוויון התנאים יושם באופן בעייתי ולעתים מפלה. באחרונה נחתם בענף כוח האדם הסכם קיבוצי, אשר מחליף לגמרי את סעיף שוויון התנאים, ומסדיר את תנאי העסקתם של העובדים בענף. ההסכם משפר במידה מסוימת את המצב בכך שהוא מעגן את זכויות העובדים, עם זאת, הוא עדיין מכיר במעמד השונה וה"מיוחד" של עובדים המועסקים באמצעות חברת כוח אדם.

¹ הקיצורים שלנו. הטקסט המלא מופיע באתר האינטרנט של "קו לעובד". www.kavlaoved.org.il.

אפליית נשים בשכר

מנתונים שפירסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ההכנסה לשעת עבודה של אישה שכירה בשנת 2002 הייתה 36.7 שקל, ואילו גבר הרוויח בממוצע 23% יותר - 45.3 שקל לשעה. נתון זה מעיד שפער השכר בין גברים ונשים מצטמצם לאט-לאט. בשנת 1985 ההכנסה לשעת עבודה של גבר הייתה גבוהה ב-36% מזו של אישה. נשים הן 48% מכלל השכירים במשק. במדרג השכירים לפי גובה ההכנסה לשעה, נשים הן 56% מהעשירון התחתון, ורק 34% מהעשירון העליון.

על רקע זה ראוי לציין בחיוב החלטה תקדימית, שקיבל השנה בית הדין האזורי לעבודה בבאר שבע. בית הדין הורה לרשת חנויות למוצרי חשמל ואלקטרוניקה לפצות בעשרות אלפי שקלים עובדת מצטיינת, שהופלתה בשכר לעומת עובדים גברים, בעלי ותק וכישורים הדומים לשלה. ההחלטה ניתנה בעקבות תביעה שהגישה האגודה לזכויות האזרח בשם העובדת.

מעמדם של בתי הדין לעבודה

לבתי הדין לעבודה יש תרומה מיוחדת במשולש שבין הממשלה, ארגוני העובדים וארגוני המעסיקים. תרומה זו מבוססת על ההתמחות המקצועית של השופטים בדיני עבודה, על היכרותם העמוקה עם תחום זה ועל סדרי הדין הייחודיים של בתי הדין לעבודה, המאפשרים נגישות לאוכלוסיות העובדים המוחלשות, שאינן משופעות במשאבים כלכליים ובידע משפטי. בשנים האחרונות העניק בית הדין לעבודה סעדים אפקטיביים מאוד לעובדים המוחלשים ביותר בישראל - עובדי חברות כוח אדם ומהגרי עבודה.

האמירות הנוקבות שהשמיע בית הדין בפסיקתו נגד דפוסי העסקה נצלניים, ונגד פרקטיקות המפרות את זכויותיהן של האוכלוסיות המוחלשות ביותר של שוק העבודה, עוררו את התנגדותם של ארגוני המעסיקים ואלה הפעילו על הממשלה לחץ כבד לבחינת מעמדם של בתי הדין לעבודה. בעקבות לחץ זה הקים שר המשפטים יוסף לפיד ועדה לבחינת מעמדם של בתי הדין לעבודה, בראשות שופט בית המשפט העליון לשעבר, יצחק זמיר. במציאות כלכלית של הפרת זכויותיהם של עובדים וקיצוץ מסיווי בגימלאות - ביטול הערכאה המיוחדת של בית הדין לעבודה עלול לגרום לפגיעה נוספת בזכויותיהן של אוכלוסיות העובדים המוחלשות.

אכיפה לקויה של חוקים המגנים על זכויות עובדים

גם בעת משבר כלכלי אין הצדקה להעלים עין מהפרת החוק בידי מעבידים, אך אף שידוע כי הפרת חוקי העבודה היא תופעה רווחת, המדינה כמעט אינה אוכפת את החוק על המעבידים. ביזמת משרד האוצר שונה, בחוק ההסדרים לשנת 2004, הסעיף בחוק, שאסר על הממשלה להתקשר בחוזה עם חברות, שהורשעו בעברות על חוק שכר מינימום, במשך שנה מההרשעה. בצעד זה מעניקה המדינה תמריץ מסוכן לקיפוח עובדים ולהפרת זכויותיהם.

דו"ח מבקר המדינה, שפורסם במאי 2004, מפרט ממצאים של ביקורת בנושא אכיפת חוקי עבודה (הביקורת התייחסה לשנים 2001-2003) ומעלה שורה של בעיות באופן הפעולה של הגופים

העוסקים בנושא אכיפת חוקי עבודה במשרד התמ"ת ובמיוחד של האגף לאכיפת חוקי עבודה. בין היתר קבע מבקר המדינה כי אגף האכיפה לא ניצל ביעילות את המשאבים המצומצמים אשר היו בידיו לאכיפת חוק שכר מינימום, כך שבפועל תוצאות האכיפה היו דלות ביותר; כי רק 2% מהעובדים שהאגף בדק היו עובדים שזכויותיהם לשכר מינימום הופרו; וכי הטיפול בתיקי החקירה נמשך חודשים ואף שנים, עובדה שפגעה קשות באכיפה. עוד עולה מדו"ח מבקר המדינה, כי אגף האכיפה לא אימץ את רוב המלצות הוועדה הציבורית לבחינת שכר מינימום בישראל, משנת 2000: האכיפה בנושא שכר מינימום לא מוקדה בהתאם לכל מאפייני התופעה; האגף לא הפעיל בדרך כלל מבצעי אכיפה ממוקדים בענפים מועדים לעברות; האגף היה בעימות עם הארגונים הוולונטריים; האגף לא פרסם דוחות רבעוניים לציבור, ואף לא הגישם לוועדת העבודה והרווחה בכנסת.

המדינה משקיעה משאבים רבים בלכידתם ובגירושם של מהגרי עבודה (עובדים זרים), ובו בזמן כמעט אינה אוכפת את זכויותיהם של עובדים אלה. זאת על אף שדו"ח ועדת רכלבסקי משנת 2002 (כמו חוות דעת רבות אחרות) קבע, כי הטיפול במעסיקים מפרי חוק הוא כלכלי ויעיל בהרבה ממדיניות של גירוש. דו"ח מבקר המדינה, שפורסם במאי 2004, מצא כי משך הטיפול הממוצע של מערך האכיפה במעסיק עובדים זרים המפר חוק - הזמן מיום ביקור המפקחים ועד להטלת הקנס המינהלי - הוא 533 יום (קרוב לשנה וחצי). נמצאו גם מקרים שבהם חלפו יותר משלוש שנים בין ביקור המפקחים במקום העבודה למועד הטלת הקנס. נסיונם של ארגוני זכויות האדם מלמד כי תלונות שהוגשו נגד חברות, המפרות באופן שגרתי את זכויות עובדיהן הזרים, לא הובילו לנקיטת צעדים כלפיהן. החברות הללו לא חויבו בקנסות משמעותיים, ובקשותיהן להיתרים נוספים להעסקת עובדים זרים נענות בחיוב.

זכות השביתה

גם השנה היינו עדים ליוזמות חקיקה ולהצהרות מפי בכירי המשק בדבר כוונות לפגוע בזכותם של עובדים לשבות. ועדת השרים לחקיקה אישרה באחרונה הצעת חוק להגבלה משמעותית של זכות השביתה. לפי הצעת החוק, לא יהא ארגון העובדים מוסמך עוד להחליט על שביתה אלא תידרש הסכמתם הפרטנית של רוב העובדים. כמו כן, הוחמרו התנאים המקדימים להכרזה על שביתה. ככל שהאבטלה גוברת, והיצע המשרות קטן, הולכת וגוברת התלות של העובדים במעסיקיהם, וגובר הקושי להגן על זכויותיהם. ההגנה על זכות השביתה חיונית כדי למנוע פגיעה קשה עוד יותר בשכרם של העובדים ובתנאי העסקתם. זכות זו צריכה להיות מלווה בזכויות נוספות, כגון חופש ההתארגנות, החופש לבחור נציגי עובדים וכיו"ב. צמצום זכות השביתה, נשק המגן האחרון המצוי בידי העובדים, עתיד להגביר עוד יותר את ניצולם.

זכויות האדם בשטחים הכבושים

במציאות חייהם של התושבים הפלסטינים בשטחים הכבושים בשנה האחרונה אף זכות אינה מובטחת: לא הזכות לחיים ולא חופש התנועה, לא הזכות לעבוד ולא הזכות לקיום בכבוד, לא הזכות לחינוך, לא הזכות לקבל טיפול רפואי ולא הגנה על המשפחה. כפי שיפורט להלן, היקף הפגיעות בזכויות האדם בשטחים הכבושים וחומרתן הגיעו לשיא חסר תקדים. דו"ח זה עוסק רק בחלק מההפרות המתרחשות בשטחים יום יום.²

פעולות צה"ל ברפיח, במהלך חודש מאי 2004, לוו בהפרות בוטות של זכויות האדם. חיילי צה"ל ירו ללא הבחנה, מנעו פינוי פצועים והרגו עשרות בני אדם, חלקם חמושים אך רבים מהם ילדים, נשים וגברים חפים מפשע. פגז טנק שנורה והתפוצץ בתוך הפגנה של מאות בני אדם ברפיח הרג שמונה בני אדם (מחציתם ילדים) ופצע עשרות. עשרות בתים נהרסו בשם הצורך הצבאי להרחיב ציר תנועה, מאות בני אדם נושלו מבתיהם ואיבדו את הרכוש שהיה בהם. ארגוני זכויות האדם - רופאים לזכויות אדם, האגודה לזכויות האזרח, המוקד להגנת הפרט ובצלם - עתרו לבג"ץ בשורה של דרישות, ביניהן: לאפשר פינוי פצועים וגופות; להסדיר מעבר ציוד רפואי בין רפיח לבתי החולים מחוצה לה; לחדש את אספקת החשמל והמים לשכונת תל א-סולטן ולאפשר אספקת מזון ותרופות לתושבי השכונה; לחקור את האירוע, שבו הופגזה התקהלות אזרחים ונהרגו תושבים, ולאסור על ירי או הפגזה על התקהלות של אזרחים אף אם מצויים ביניהם חמושים, שאינם מסכנים חיים באופן מיידי. בג"ץ קבע שדרישות אלו נענו. דרישה נוספת – לאפשר כניסת משלחת של רופאים ישראלים נדחתה. בפסק הדין קבע נשיא בית המשפט העליון, אהרן ברק, קביעות חשובות לגבי חובתו של צה"ל לדאוג לצרכים הבסיסיים של האוכלוסייה בעת לחימה.

לפי נתוני "בצלם", בשנים-עשר ימי המבצע הצבאי ברפיח נהרגו 58 פלסטינים, בהם לפחות שמונה קטינים, ו-183 בתי מגורים נהרסו כליל. לפי נתוני אונרו"א, מאז תחילת האינתיפאדה נהרסו ברפיח 1,309 מבנים ו-11 אלף איש נותרו בלא קורת גג.

גדר ההפרדה

מרחב המחיה של התושבים הפלסטינים בשטחים הולך ומצטמצם: לישראל אי אפשר להיכנס בגלל הסגר הכללי האוסר על כניסת תושבי השטחים לישראל; המעבר בין עזה לבין הגדה אסור והיציאה לחו"ל מוגבלת. אף התנועה בתוך השטחים מוגבלת מאוד: כפרים וערים בגדה המערבית מוקפים בתעלות, בערמות עפר ובמחסומים, שרק חלקם מאוישים. עשרות מחסומים מוצבים ברחבי הגדה המערבית וברצועת עזה, והם מהווים מוקד להשפלה, להתעללויות ולהתנכלויות. לכפרים רבים (במיוחד אלה שסמוכים להתנחלויות) אין כל גישה ברכב. מי שהצליח לצאת ממקום מגוריו – לצורך עבודה, לימודים או טיפול רפואי, למשל – ייעצר שוב ושוב במחסומים

² למידע נוסף על הפרות זכויות האדם בשטחים, ראו למשל את פרסומיהם ואתרי האינטרנט של בצלם, של המוקד להגנת הפרט ושל עמותת רופאים לזכויות אדם.

שבדרך. הקמת גדר ההפרדה החמירה עוד יותר את המצב המתואר, כאשר הפכה שטחים עצומים למובלעות, המוגדרות כשטח צבאי סגור (ראו להלן).

החלטת הממשלה לבנות גדר הפרדה בתוך שטח הגדה המערבית התעלמה מהחוק הבין-לאומי ומזכויות האדם. התוצאה היא פגיעה אנושה ובלתי-מוצדקת בזכויות האדם הבסיסיות ביותר של הפלסטינים. למדינת ישראל חובה להגן על תושבים, בשטחה ובשטחים הנתונים לשליטתה גם יחד, ולשמור על שלום, אולם כל אמצעי שנבחר להשגת המטרה אסור שיפגע בזכויות אדם בסיסיות, ובהן הזכויות לפרנסה, לבריאות, לתנועה, לחינוך, לקניין ולקיום מינימלי בכבוד.

תוואי הגדר שורטט ללא כל התחשבות בזכויותיהם של התושבים הפלסטינים החיים לאורכו, ומתוך שיקולים זרים לשיקולי ביטחון. רבבות בני אדם - בהם 40,000 תושבי העיר קלקיליה - כלואים במובלעות שיוצרת הגדר, המקיפה יישובים שלמים ומנתקת אותם מסביבתם. עם סיום הקמת הגדר צפוי מספרם של הכלואים במובלעות להגיע ל-160,000 בני אדם. עשרות יישובים פלסטינים הופרדו משירותי הבריאות הקבועים שלהם ומבתי הספר של ילדיהם; יישובים רבים נותקו ממקורות המים.

מצדה המערבי הגדר מספחת לישראל יותר מ-16% משטחה של הגדה המערבית. בשטח זה מקורות מים רבים ואדמות חקלאיות פוריות, אשר מספקות חלק ניכר מהתוצרת החקלאית של הגדה ועליהן פרנסתם של תושבי הכפרים שמצידה המזרחי של הגדר. לשם שהייה בצד המערבי של הגדר ("מרחב התפר") שהוכרז כולו "שטח צבאי סגור" נדרש גם מי שמקום מגוריו במרחב התפר לקבל היתר מהצבא. הדבר מגביל באורח קיצוני את חופש התנועה של פלסטינים, שחייהם מתנהלים בעל כורחם משני עברי הגדר, ומשבש לחלוטין את חייה של האוכלוסייה האזרחית הפלסטינית, המתגוררת בסמוך לגדר. 47 שערים שנקבעו בגדר בין סאלם לאלקנה, אמורים לאפשר תנועה יומיומית של חקלאים לאדמותיהם, של תלמידים ומורים לבתי הספר, של בעלי עסקים וסוחרים למקומות עבודתם ועוד. רוב השערים נפתחים לכל היותר שעה אחת ביום, בשעות לא קבועות וחלק מהשערים לא פעילים כלל.

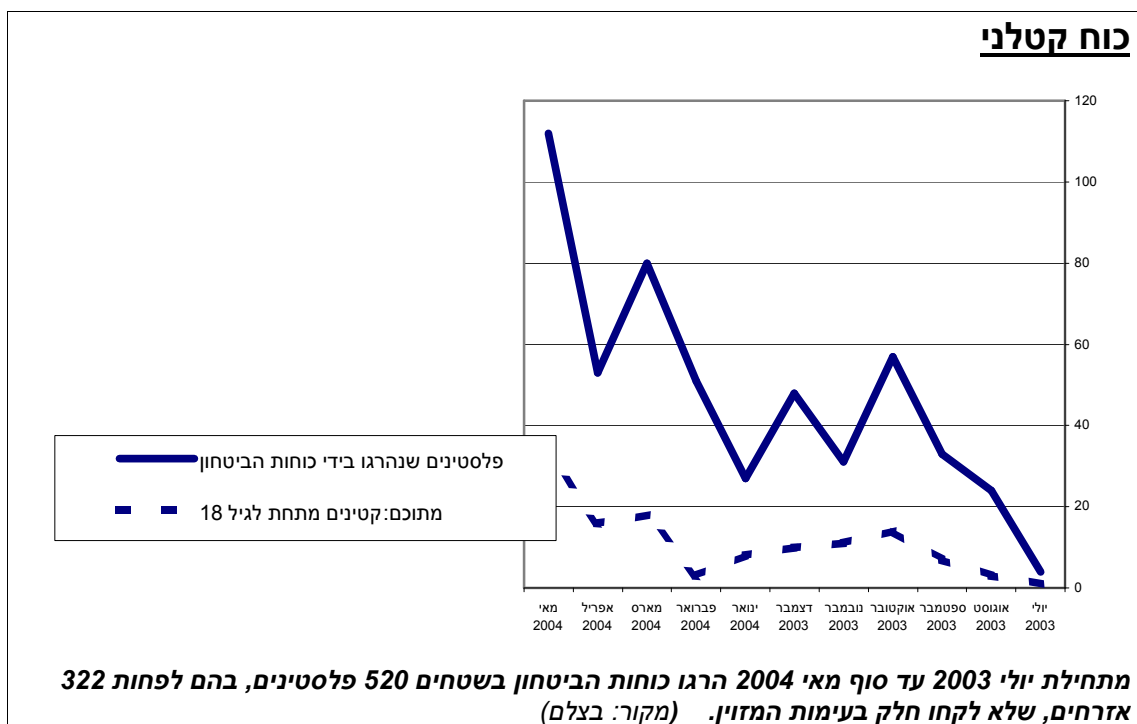
סגירת השטח ומשטר ההיתרים יוצרים מציאות בלתי נסבלת עבור אלפי פלסטינים. דו"ח הבנק העולמי ודו"ח מזכ"ל האו"ם מעלים חשש מבוסס, כי הגבלות התנועה החמורות עלולות לגרום לכך, שהתושבים הפלסטינים החיים במובלעות או בסמוך לגדר יאלצו תוך זמן קצר לנטוש את כפריהם מאחור ולהימלט מזרחה.

גורמי הביטחון מתארים את גדר ההפרדה כאמצעי "זמני", עד לקביעת הסדר מדיני קבוע בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית. על רקע צעדים "זמניים", שנקטו בעבר בשטחים, קשה שלא לראות בצעדים אלה קביעת מצב דברים בלתי הפיך, וסיפוח השטח הסגור למדינת ישראל. בהקשר זה מסתמן "מתחם התפר" יותר ויותר כתפירת מתחם למדינת ישראל, תוך שגדר ההפרדה מפרידה בינו לבין יתר השטחים הכבושים.

האגודה לזכויות האזרח וארגונים עמיתים הגישו לבג"ץ שורה של עתירות, המתמקדות בפגיעה הקשה בזכויות האדם שגורמת - וצפויה לגרום - בניית הגדר בתוואי המתוכנן. בין היתר נגעו העתירות בהכרזה על "מרחב התפר" כשטח צבאי סגור ובמשטר ההיתרים שהונהג בו, הגורם בעיות רבות במעבר של חקלאים לאדמותיהם; בדרישה לאפשר מעבר בשערים בכל שעות היממה

כדי לאפשר מעבר סדיר של בני אדם וסחורות, ובדרישה לעצור את בניית גדר ההפרדה בכפרים נעלין, דיר קדיס ובודרוס, ולהסיט מאדמותיהם את התוואי, שפוגע ללא הצדקה במטעי התושבים ובפרנסתם.

באזור ירושלים תוואי הגדר מפריד בין ירושלים המזרחית לבין פרבריה והכפרים הסמוכים וקוטע את חיי הקהילה, המסחר והתרבות, שהתקיימו משני צדדיו של הגבול המוניציפלי (שנקבע באופן חד צדדי עם סיפוח ירושלים המזרחית לישראל). בשל מצוקת הדיור והמגבלות על הבניה בירושלים המזרחית נאלצו רבים לעבור לפרברים, אך הם ממשיכים להחזיק בתעודות זהות של תושבי ירושלים, ובהם הם לומדים, עובדים, מקבלים שירותים וטיפול רפואי, רוכשים מצרכים ומבקרים את משפחותיהם. עם השלמתה של בניית הגדר יוותרו התושבים בשכונות אלו בלי שירותים מינימליים. הגדר המקיפה את שכונת שיח' סעד בג'בל מוכבר, לדוגמה, מנתקת אותה הן מירושלים המזרחית והן מהגדה המערבית ומשאירה את תושביה ללא גישה לשירותים חיוניים ואף ללא יכולת לקבור את מתיהם לאחר שהגישה מהשכונה לבית הקברות נחסמה.

התעללות והתנכלויות מצד כוחות הביטחון ומתנחלים

לאחרונה נחשפו כמה וכמה פרשות של התעללות והתעמרות בפלסטינים מצד שוטרי משמר-הגבול. במהלך מבצע לאיתור שוהים בלתי חוקיים בפברואר עצרו שוטרי מג"ב באישון לילה חמישה פועלים פלסטינים, החרימו את מסמכיהם ואת הארנקים שלהם, היכו שניים מהם והטיחו את ראשיהם בקיר. אחרי כן הסיעו אותם לחורשה סמוכה לעיירה בית ג'אלא ובמהלך הנסיעה היכו אותם נמרצות. בסוף מאי נעצרו שלושה שוטרים מפלוגה נ"א של מג"ב באזור ירושלים בחשד כי בחודש אפריל עצרו שני נערים פלסטינים כבני 17 מהכפר קטנה שליד אבו גוש, לקחו אותם לחורשה ליד הכפר נטף, ושם התעללו בהם. לפי החשד, השוטרים היכו את הקטינים

באגרופים ובאלות, שפכו עליהם מוצרי חלב ואילצו אותם לנשק את נעליהם וללעוס חול ואבנים. בתחילת חודש יוני נעצרו תשעה שוטרי מג"ב מפלוגת חריש בחשד להכאת פלסטינים, תקיפתם וגניבה מהם. הצטברות המקרים הובילה לפירוק פלוגת מג"ב בחברון ולפעולות הסברה שנערכו במשמר הגבול.

בשנה החולפת התרבו הדיווחים על גרימת נזק לרכוש פלסטיני, הן בידי חיילי צה"ל, והן בידי מתנחלים. בעיר חברון יש מקרים רבים במיוחד של אלימות מתנחלים כלפי פלסטינים. כוחות הביטחון מוכיחים אוזלת יד באכיפת החוק על המתנחלים ומטילים הגבלות קשות על חיי היום-יום של התושבים הפלסטינים בעיר, לשם מה שנתפס כצורכי ביטחון של המתנחלים היהודים בחברון. לדוגמה: במתחם תל-רומיידה חיות שבע משפחות פלסטיניות שהכניסות לבתיהן היו בעבר מצד הכביש שהוביל במעלה הגבעה. לאחר שמתנחלים בנו בתים בין הכביש לבין בתי הפלסטינים אסר צה"ל על הפלסטינים להיכנס לבתיהם מהכניסות הראשיות, גידר את הכניסות בתיל וניתק את הבתים מחלק מהחצרות. כדי להגיע לבתיהם, נאלצים הפלסטינים עתה לעלות בדרך אחורית תלולה ולטפס בדרכם על גדרות.

בשטחים שוררות מערכות חוק נפרדות ושוונות למתנחלים היהודים ולתושבים הפלסטינים. התושבים הפלסטינים בתל-רומיידה התלוננו במשטרה נגד נזקים חמורים שגרמו המתנחלים לרכושם - גפנים נגדעו לאור יום; קו הטלפון נחתך ונותק; צינור המים חובל; כבל חשמל נחתך; המדרון שבין בתי המתנחלים לבתי הפלסטינים הפך למזבלה. המשטרה לא פתחה בחקירה. תלונה אחרת שלא הועילה הוגשה בשל התנהגותם של חיילי צה"ל, המוצבים בעמדה צבאית שהוקמה על גג אחד הבתים לפני כחמש שנים. לדברי התושבים "החיילים מעוררים רעש, בעיקר בשעות הערב. משליכים אשפה לחצר שלנו ומשתיינים אל החצר. אחת לכמה שבועות יורדים החיילים בשעות הלילה המאוחרות ועושים חיפוש בחצר ובבית, מחפשים חשודים. חייל אחד ירד לחצר ואיים על הילדים שייכנסו הביתה ולא ישחקו בחצר. הייתה תקופה שהחיילים ירו מהעמדה, כנראה במרגמות, וכתוצאה מכך נסדקו הקירות בבית."

האגודה לזכויות האזרח פנתה ליועץ המשפטי לממשלה בתלונות על הכשל המתמשך באכיפת החוק על מתנחלים ועל הפקרת ההגנה על גופם ועל רכושם של פלסטינים בחברון ובדרום הר חברון.

מדיניות החקירה של צה"ל

אי פתיחה בחקירה של ארועים קטלניים עשוי להתפרש כגיבוי שבשתיקה להריגת חפים מפשע. אלפי פלסטינים תושבי השטחים (יותר ממחציתם אזרחים חפים מפשע) נהרגו בידי חיילי צה"ל בשלוש השנים האחרונות. רק במקרה אחד הוטל עונש מאסר בגין גרימת מוות (וגם במקרה זה הוטל עונש של חצי שנת מאסר בלבד). באוקטובר 2003 עתרה האגודה לבג"ץ, יחד עם ארגון בצלם, בדרישה שהפצ"ר ישנה את מדיניותו ויורה לפתוח בחקירת מצ"ח בכל מקרה שחיילי צה"ל הרגו אזרחים פלסטינים, שלא לקחו חלק בלחימה. בית המשפט הורה לפרקליטות להגיש מידע מפורט לגבי מערך החקירות של צה"ל בנושא מות של פלסטינים מפעילות צה"ל. עד למועד כתיבת שורות אלו לא חל שינוי בגישת הפרקליטות הצבאית. העתירה תלויה ועומדת.

לפי נתונים שמסר הפצ"ר, אלוף מנחם פינקלשטיין, לוועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת, מתחילת האינתיפאדה עד תחילת שנת 2004 הוגשו לצה"ל כמה אלפי תלונות על התנהגות חריגה של חיילי צה"ל: 1,650 מהן טופלו, וב-473 תיקים נפתחה חקירת מצ"ח. אולם רק ב-65 מקרים מאז אוקטובר 2000 הוגשו כתבי אישום: כ-30 בעברות רכוש, 20 בעברות אלימות, 18 בקשר לפעילות חיילים במחסומים ו-13 בעברות של ירי. לדברי הפצ"ר 40 מהחיילים הורשעו ונגזרו עליהם עונשי מאסר בפועל, שהחמורים בהם היו תשעה ועשרה חודשי מאסר (על הכאת פלסטינים ליד מחסום קלנדיה). במהלך שנת 2003 נפתחו 730 חקירות: 202 על עברות אלימות, 113 על עברות רכוש, 230 על מקרי ירי והשאר בנושאים אחרים. ב-190 מקרים נפתחו חקירות מצ"ח בשנה האחרונה.

עינויים בחקירות השב"כ

לדברי הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, השימוש בעינויים בחקירות השב"כ שוב היה לשיגרה. אחדות מהשיטות, שבג"ץ פסל בפסק דין מספטמבר 1999, אכן הופסקו, אך רבות מהשיטות המוכרות נמשכות, ביניהן: מניעת הליכה לשירותים; כבילה ממושכת בתנחות מכאיבות; מכות; סטירות; בעיטות; קללות; השפלה; איומים (לרבות איומים בעלי אופי מיני), לפגוע בעציר ובמשפחתו; בידוד ממושך בצינוק מטונף, שורץ מקקים ובו בור לעשיית הצרכים; חשיפה לקור באמצעות מזגן, המזרים אוויר קר לצינוק; חשיפה לאור דולק 24 שעות ביממה; מניעת רחצה והחלפת בגדים; שינה על מזרן דק ושמיכה אחת בלבד. הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל הגיש במשך שנת 2003 יותר מ-100 תלונות על עינויים בחקירה.

באוגוסט 2003 נחשף בעיתון "הארץ" דבר קיומו של מתקן חקירות סודי, המכונה מתקן 1391 וממוקם בבסיס צבאי סודי בתוך ישראל. בתשובה לעתירות, שהגישו לבג"ץ המוקד להגנת הפרט וח"כ זהבה גלאון, טענה פרקליטות המדינה כי העובדה שמיקומו של המתקן חסוי אינה גורעת מזכויותיהם של העצורים בו. לפי הודעת הפרקליטות, המתקן נועד לשמש כמתקן חקירות במקרים מיוחדים, ובדרך כלל אין מחזיקים בו אנשים שחקירתם הסתיימה, למעט השייך עובייד ומוסטפא דיראני שהוחזקו במתקן במעצר מינהלי, במשך שנים, גם לאחר שחקירתם הסתיימה, ועצור נוסף, חסין מקדד, שהוחזק במתקן כשנה וחצי.

תצהירים שצורפו לעתירות מתארים את התנאים במתקן כקשים ביותר, קירות התאים שחורים, התאורה חלשה מאוד, אין שירותים ומהנחקרים נמנעת האפשרות להתרחץ ולהחליף בגדים. לפי הודעת הפרקליטות, תנאי המעצר זהים לאלה של בתי סוהר צבאיים אחרים ושיטות החקירה הנוהגות במתקן אינן שונות מהשיטות הנוהגות והמותרות במתקני חקירה אחרים. העצורים במתקן זכאים להיפגש עם נציגי הצלב האדום ועם עורכי דין, אלא אם הוצא צו ספציפי המונע זאת, והם נלקחים לשם כך אל מחוץ למתקן.

עקרונית היסוד בכל חברה דמוקרטית - שקיפות ופיקוח ציבורי על רשויות השלטון - חשובים במיוחד כשמדובר בשלילת חירות. לפיכך עצם קיומו של מתקן מעצר סודי מעלה חשש כפול: ראשית, של מעצרי סתר ו'היעלמות' של אנשים, ושנית, של שימוש לרעה בכוח, יחס לא הוגן, אלימות ועינויים.

מעצר מינהלי

החוק הישראלי והחוק בשטחים מאפשרים מעצר של אדם בצו מינהלי למשך 6 חודשים. את הצו אפשר להאריך שוב ושוב, בכל פעם ל-6 חודשים נוספים, וכך אדם עלול להיות כלוא במשך שנים, מבלי שיזכה להליך משפטי הוגן.

מעצר מינהלי מבוצע תוך הסתמכות על ראיות חסויות, שהעציר אינו יכול להתמודד איתן. לגבי פלסטינים תושבי השטחים: החוק מסמיך את המפקד הצבאי לחתום על צו המעצר. העציר מובא לביקורת שיפוטית תוך שמונה ימים. לגבי ישראלים (יש לציין, כי אזרחים ישראלים נעצרים במעצר מינהלי לעתים נדירות): שר הביטחון הוא המוסמך להורות על המעצר ונשיא בית משפט מחוזי צריך לאשר מעצר מינהלי שבוצע מכוח החוק הישראלי, בתוך 48 שעות מהמעצר. בישראל וברצועת עזה נערך עיון תקופתי במעצר, אחת לשלושה חודשים, ואילו בגדה המערבית לא מתקיים עיון תקופתי אוטומטי.

האגודה לזכויות האזרח מתנגדת למעצר מינהלי. אם יש ראיות של ממש נגד העצורים – יש להביאם בלא דיחוי למשפט ולאפשר להם להתגונן בהליך משפטי הוגן. ולא – יש לשחררם לאלתר מן המעצר.

בכל זמן נתון במהלך השנה החולפת ישבו במעצר מינהלי בין 600 ל-700 בני אדם. נכון לחודש מאי 2004 מוחזקים במעצר מינהלי 670 פלסטינים תושבי השטחים, מהם יותר מ-100 קטינים. בין העצירים המינהליים הפלסטיניים - 32 כלואים יותר משנה, 48 כלואים יותר משנה וחצי ושלושה כלואים יותר משנתיים - מבלי שנמסרו להם ההאשמות נגדם, מבלי שהוצגו בפניהם ראיות מרשיעות, ומבלי לדעת כמה זמן עוד הם עלולים להיות עצורים. לפי נתונים, שמסר הפצ"ר לוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת, במהלך שנת 2003 בחנו שופטים בבתי משפט צבאיים 2,600 צווי מעצר מינהלי, מהם 200 בוטלו ו-1,400 קוצרו.

אסמאא אבו אלהיג'א, בת 40, אם לשישה, ממחנה הפליטים ג'ינין, שוחררה בנובמבר 2003 לאחר שהוחזקה במעצר מינהלי תשעה חודשים. אבו אלהיג'א עברה לפני מעצרה שני ניתוחים להסרת גידול ממוחה ועדיין סובלת מכאבי ראש עזים ומקושי בראייה. היא לא נחקרה במשך מעצרה ויש יסוד לחשד שנעצרה רק כדי להפעיל לחץ על בעלה, בכיר החמאס באזור ג'ינין, ג'ימאל אבו אלהיג'א, הכלוא בישראל מאז אוגוסט 2002. גם בנם הבכור כלוא בישראל. במשך כל זמן מעצרה נאסר על אסמאא אבו אלהיג'א לטלפן לילדיה הצעירים שנותרו בבית לבדם.

נועם פדרמן, אזרח ישראלי תושב קרית ארבע, הוחזק במעצר מינהלי מספטמבר 2003 עד יוני 2004 מכוח צו שהוציא שר הביטחון, על-פי המלצתו של השב"כ. הצו הוארך בחצי שנה בחודש מרס 2004 אך ביוני 2004 הורה בית המשפט המחוזי בירושלים לקצר את מעצרו של פדרמן ולשחררו בתנאים מגבילים.

זכויות המיעוט הערבי בישראל

מועדת אור עד ועדת לפיד: מה שהיה הוא שיהיה

לאחר שהתברר בינואר 2004, כי רק 31 מקרב 641 הדירקטורים בחברות הממשלתיות הם ערבים (לעומת 38 שנה קודם לכן) הורה ראש הממשלה, אריאל שרון, להקפיא מינוי דירקטורים לחברות שאין בהן ייצוג לערבים וקבע שעד אוגוסט 2004 חייב להיות ייצוג ערבי בכל אחד מ-105 הדירקטוריונים. האם אפשר לראות בצעד נחרץ זה ביטוי למדיניות חדשה שמנהיג ראש הממשלה? נראה שלא.

בספטמבר 2003 הוגשו מסקנותיה של ועדת אור, שחקרה את אירועי אוקטובר 2000. במסקנות הוועדה הודגשה תחושת הניכור של האזרחים הערבים בישראל, כתוצאה מאפליה וקיפוח מאז קום המדינה, והומלץ לפעול להגברת השוויון, בין היתר באמצעות:

- הנהגת צדק חלוקתי בהקצאת אדמות המדינה;
- הקצאת משאבים ופעולה נמרצת לסגירת הפערים בין המגזר היהודי והמגזר הערבי, תוך קביעת יעדים ברורים ומוחשיים ולוחות זמנים מוגדרים;
- הוספת אירועים וסמלים ממלכתיים שכל האזרחים יוכלו להזדהות עימם;
- שידוד מערכות ביחסה של המשטרה למגזר הערבי.

הממשלה הקימה ועדת שרים שתבחן את הדרכים ליישום המלצות ועדת אור. בראש הוועדה עמד סגן ראש הממשלה ושר המשפטים יוסף לפיד, וחבריה היו השרים: אפי איתם, בני אלון, צחי הנגבי, ציפי לבני, גדעון עזרא ואברהם פורז. ביוני 2004 הגישה ועדת השרים את המלצותיה ובהן: להקים רשות ממשלתית שתהיה כפופה לראש הממשלה ותטפל בבעיות הייחודיות של המגזר הלא-יהודי בכל הנוגע לענייני תכנון ובנייה, תקציבים, ייצוג הולם בשירות המדינה, חינוך ועוד; לשלב את בני הנוער הערבים במסגרת השירות הלאומי האזרחי; להנהיג "יום סובלנות" שבו יובאו לידי ביטוי ערכי הסובלנות והסולידריות בין המגזרים השונים.

בנוגע לסוגייה המרכזית מבחינת המיעוט הערבי בישראל – סוגיית הקרקעות, התכנון והבינוי - המליצה הוועדה ששר הפנים ומינהל מקרקעי ישראל, בשיתוף הרשויות המקומיות הערביות, יכינו תוכניות מתאר ליישובים הערביים וכי במסגרת זו יוקמו אזורים תעסוקה מקומיים ואזוריים, לרבות פארקים תעשייתיים משותפים לרשויות יהודיות וערביות. ההמלצה להקצות קרקעות נוספות לבנייה ביישובים ערביים נמחקה מטיטוט ההמלצות, בלחצם של שניים מחברי הוועדה, השרים אפי איתם ובני אלון. כמו כן גינתה ועדת השרים את תופעת הבנייה הבלתי-חוקית במגזר הערבי, מבלי להתייחס למצוקה שגורמת לתופעה זו.

גישה זו ממשיכה את ההתעלמות של ממשלת ישראל ממצוקת הקרקעות ביישובים הערביים. דוגמה אחרת לגישה זו הייתה החלטה של הממשלה להעניק הנחה מופלגת לחיילים משוחררים בחכירת קרקע לבנייה בנגב ובגליל. לפי החלטה זו, חייל משוחרר, כפי שהוא מוגדר בהחלטה, יוכל לחכור ממינהל מקרקעי ישראל קרקע לבנייה בנגב ובגליל תמורת 10% בלבד מערך הקרקע, שייחשבו כמלוא דמי החכירה המהווים. המשמעות המעשית של החלטה היא העדפת יהודים על

פני ערבים בהקצאת משאבי קרקע יקרי ערך, במקום להקצות משאבי קרקע ציבוריים לכלל האוכלוסייה באופן שוויוני. בנובמבר 2003 עתרה האגודה לזכויות האזרח לבג"ץ נגד ההחלטה. העתירה תלויה ועומדת.

עוד לפני שפורסמו המלצות ועדת לפיד הראה דו"ח מפורט, שפרסם מרכז מוסאווא, כי הממשלה לא עשתה מאומה ליישום ההמלצות בתחום האפליה התקציבית וכי יש פער גדול בין ההכרה בצורך להקצות משאבים לבין הביצוע החלקי ביותר ומגמת הירידה בתקצוב. תכנית הממשלה לפיתוח יישובי המגזר הערבי, מאוקטובר 2000, ולפיה יוקצו מיליארד ש"ח בשנה במשך ארבע שנים ("תכנית 4 המיליארד") בוטלה בתקציב לשנת 2004; סכומים שהוקצו בתקציבים של משרדי ממשלה לשנת 2002 לא הוצאו. האגודה לזכויות האזרח עתרה לבג"ץ, יחד עם ועד ראשי הרשויות הערביות ומרכז מוסאווא, נגד שר האוצר ומשרדים ממשלתיים אחרים. בדיון בעתירה העירו שופטי בג"ץ שלא מספיק ליעד כסף למטרה מסוימת אלא צריך לוודא שהכסף יוצא למטרה שנועד לה.

לצד ההיבטים התקציביים של האפליה גובר והולך יחס האיבה כלפי הציבור הערבי במדינה, ומשתררים הלכי רוח גזעניים. בכנס הרצליה בחודש דצמבר כינה שר האוצר, בנימין נתניהו, את אזרחי ישראל הערבים "בעיה דמוגרפית". בראיון למקומון בתל-אביב בחודש מאי קרא שר התחבורה, אביגדור ליברמן, לפנות מישראל 90% מאזרחיה הערבים. מנגנוני התגובות באתרי האינטרנט הפופולריים ("טוק-בק"), מלאים בהצהרות רוויות משטמה, שקהל הגולשים מקבל בתשואות.

השפלה

בשנים האחרונות הוחמרו מאוד הבדיקות הבטחוניות בכניסה למקומות ציבוריים. חמורות במיוחד הבדיקות שעוברים נוסעים ערבים (ויהודים מסוימים), ששם מופיע ברשימה של "אנשי שמאלי", בנמל התעופה בן-גוריון. אלו בדיקות הגורמות לא פעם השפלה קשה, חדירה בלתי מוצדקת לפרטיות, עיכוב בלתי מוצדק ופגיעה ברכוש. לעתים מגיעים הדברים לידי אבסורד. נשיא המדינה הזמין את לוטפי משעור, עורך העיתון א-סינארה, להתלוות אליו בביקור ממלכתי בצרפת. בשדה התעופה התעקשו אנשי הביטחון כי משעור יעבור בדיקה בטחונית "רגילה" כערבי, שלא כיתר החברים בפמליית הנשיא. לא הועילו כל השתדלויותיהם של נציגי בית הנשיא ואף בקשתו של הנשיא עצמו. משעור העדיף להישאר בבית.

כעבור חודשים אחדים הוזמן עלי ואקד, כתב YNET, להתלוות לשר החוץ בביקור במצרים. ואקד הוא כתב לענייני ערבים מזה ארבע שנים, אזרח ישראלי המחזיק בתעודת עיתונאי מטעם לשכת העיתונות הממשלתית. הפעם השב"כ הורה במפורש – מבלי לנמק – שלא לתת לכתב אישור להצטרף למטוסו של שר החוץ.

היחס המפלה, המשתקף בדוגמאות אלו, הוא מנת חלקו של כלל ציבור הנוסעים הערבים.

מתלונות שהתקבלו באגודה לזכויות האזרח עולה כי בשנה האחרונה נוהגים אנשי הביטחון של רשות שדות התעופה להחרים מחשבים ניידים מנוסעים ערבים (ומיהודים "שמאלנים"). לרשויות

הביטחון מוקנית סמכות לערוך בדיקה בחפציהם של הנוסעים לקראת הטיסה, כדי להבטיח את בטיחות הטיסה, אולם כל בדיקה כזו צריכה להיעשות על פי קריטריונים ענייניים ושוויוניים, ותוך שמירה על כבודם ועל פרטיותם של הנוסעים. למותר לציין שכל בדיקה שאינה לצורך בטיחות הטיסה (למשל לצורך איסוף מידע) אינה מותרת. בדיקת מחשב (או טלפון סלולרי או כל פריט אחר שעשוי להיות בו מידע אישי) כרוכה בחדירה לפרטיות ובמקרים נדירים, שבהם יש הצדקה לביצועה, יש לעשותה בנוכחות הנוסע. במקרים, שבהם טיפלה האגודה, נאלצו נוסעים לעלות לטיסה ללא מחשבם (ומבלי שקיבלו אישור ממחלקת הבטחון של רשות שדות התעופה על החרמתו). מאחר שהמחשבים נבדקו שלא בנוכחות בעליהם אין לדעת אם נעשתה חדירה כזו.

משטרה עוינת

חרף הלקח של אירועי אוקטובר 2000 והמלצות ועדת אור, תופעת האצבע הקלה על ההדק נמשכת. בשנה החולפת נורו למוות בידי שוטרים שלושה אזרחים ערבים (בשלושה אירועים נפרדים) בעודם יושבים במכוניותיהם ובלא שלוטרים נשקפה סכנה כלשהי.

▪ ב-22.7.03 נורה מורסי גיבאלי, בן 28 מטייבה, מירי שוטרים כשישב ברכב פרטי שהיה נהוג בידי חברו, שנפצע אף הוא מהירי. לפי עדותו של הנהג, כאשר שוטרי מג"ב פתחו באש לעברו הרכב היה במצב של עצירה מוחלטת בניגוד לטענת השוטרים, שלפיה הם היו נתונים בסכנת חיים.

▪ כעבור ימים אחדים נהרג מירי שוטרי מג"ב האזרח נאסר אבו אל-קיעאן, בן 32, תושב היישוב חורה שבנגב. לפי עדויות שפורסמו בתקשורת רכבו של אבו אל-קיעאן עמד ברמזור בצומת שוקת שבדרום כשמאחוריו, לפניו ומשני צדדיו עמדו כלי רכב אחרים. שוטר, שירד מגיפ של משמר הגבול שהגיע למקום, פנה עם נשק מכוון לעבר נאסר וירה בו מקרוב דרך חלון הרכב.

▪ ב-8.12.03 נהרג ברמלה מחמוד אל-סעדי, בן 17 מלוד, מירי שוטרים. הוא נורה כשישב עם חברו בתוך מכונית עומדת.

למותר לציין, כי ירי מכוון לעבר אזרחים, כשלא נשקפת סכנה מיידית ומוחשית למי מהשוטרים היורים, וכשהמציאות בשטח אינה מצדיקה אף את עצם השימוש באש, אסור בתכלית האיסור. ריבוי המקרים, שבהם נפצעו או נהרגו אזרחים ערבים מאש שוטרים בשנים האחרונות, מעורר חשש, כי לא מדובר בטעויות או ב"תקלות מבצעיות", אלא ביחס עוין של משטרת ישראל, ובתפיסה לוחמתית הרואה בפלסטינים אזרחי ישראל אויבים, ולא אזרחים שווי זכויות.

עוד ביטוי לתפיסה הלוחמתית של משטרת ישראל ביחס לאזרחים הערבים עולה מהפרשה הבאה: ב-4.5.04 הטילה משטרת ישראל מעין "סגר" על שלוש שכונות ערביות בעיר לוד, כחלק ממלחמתה בסוחרי סמים, הפועלים באזור. השכונות הוקפו במחסומים משטרתיים, ודרכי גישה חלופיות נחסמו במחסומי בטון ובערמות עפר. כל כניסה אל השכונות או יציאה מהן מותנית במעבר דרך מחסום משטרתי, בעיכובים, תחקירים וחיפושים שרירותיים, אשר מלווים לעתים גם

בהתעמרות ובהשפלות. אנשים שאינם תושבי השכונות אינם מורשים להיכנס אליהן. מהמשטרה נמסר, כי מדובר במבצע ממושך, שאמור להימשך כחצי שנה.

ה"סגר" פוגע בזכויותיהם הבסיסיות ביותר של התושבים ובזכויותיהם של כל באי השכונות לחופש תנועה, לפרטיות, לחירות, לכבוד ולשוויון. אין חולק על חשיבות המלחמה בנגע הסמים, אך גם במלחמתה בפשיעה על המשטרה לפעול בסבירות ובמידתיות, תוך כיבוד זכויות האדם. עליה לפעול נגד תחנות הסמים ונגד האנשים המעורבים בסחר, אך אסור לה להטיל מגבלות גורפות על אזורים שלמים מתוך תקווה, כי הדבר יפגע גם בפעילות עבריינית.

בסוף מאי 2004 דן בג"ץ בעתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח נגד משטרת ישראל, בשם חמישה תושבים ערבים מהעיר לוד ובשם עמותת אלמיזאן לזכויות האדם, ובה דרשה להסיר את המחסומים, שהציבה המשטרה ולהפסיק לעכב אנשים וכלי רכב באופן גורף בכניסה לשכונות וביציאה מהן. בעקבות הגשת העתירה הופסקו חלק מהפגיעות בזכויות התושבים. בדיון הורה בית המשפט לעותרים לבוא בדברים עם המשטרה לגבי סוגיות שונות במחלוקת.

אדמה

ב-1998 הפקיע צה"ל שטחים חקלאיים בוואדי ערה, לצורך הפיכתם לשטחי אימונים. ההפקעה עוררה מחאה, שטופלה ביד קשה בידי משטרת ישראל. בעקבות המחאה החל משא ומתן בין נציגי המדינה לבין הוועד הציבורי להגנת אדמות אל-רוחה (שהוקם לאחר ההפקעה) וראשי הרשויות באיזור, ובסוף שנת 2000 נחתם מסמך הבנות שלפיו יפורקו שני מחנות צבאיים באזור, יתאפשר לחקלאים להיכנס לאדמותיהם ללא הגבלות וללא צורך בהיתרים ולעבדן. עוד נקבע שכ-28,000 דונם (מתוך 40,000 דונם שעליהם היה המאבק) יסופחו לתחומי השיפוט של כפרים הנמצאים במועצה מקומית מעלה עירון, מועצה מקומית בסמה, עיריית אום אל פחם, מועצה מקומית ערה ומועצה מקומית כפר קרע. כעבור פחות מחודשיים מינה מנכ"ל משרד הפנים ועדת חקירה לגבולות אום אל-פחם, שטח אש 107 והרשויות הגובלות, בראשות פרופ' יוסי גינת. הוועדה הייתה אמורה לעבוד ברוח מסמך ההבנות ולהגיש המלצות תוך חצי שנה, אלא שחלפו שנתיים עד שהוועדה סיימה עבודתה והגישה המלצה להוסיף ליישובים שבתחומי המועצות המקומיות הנ"ל אלפים בודדים של דונמים בלבד. חלק מהשטחים הנותרים נשאר בתחומי השיפוט המקוריים וקיבלו הגדרה אחרת, כגון פארק אזורי ופארק תעשייה, במחוז חיפה. שטחים אחרים נותרו ללא תחום שיפוט, כמובלעות בתוך היישובים. חלק אחר מהשטח הוגדר כשטח צבאי. שר הפנים ביקש מהוועדה לשקול שוב את ההמלצה וזו הגישה בדצמבר 2003 המלצה סופית להגדיל את שטח השיפוט של הרשויות המקומיות הערביות באזור ואדי ערה ב-10,300 דונם.

מדינת ישראל מקפחת את אזרחיה הערבים, בכל הנוגע לזכויות השימוש בקרקע, באופן עקבי ושיטתי. הביטוי החרף ביותר של מדיניות זו הוא יחסה של המדינה לאוכלוסייה הערבית בנגב. מדינת ישראל הקימה בנגב שבע עיירות, שהפכו במשך השנים למשכנות עוני מוכי אבטלה, המנוהלות בידי ממונים מבחוץ. במסגרת הליך הסדר המקרקעין בנגב, בשנות הששים, הגישו אלפי בדואים תביעות להכרה בבעלותם על כמיליון וחצי דונם. המדינה החליטה שלא לברר את תביעות הבעלות ולשלם פיצויים זעומים למי שיסכימו לוותר על התביעה ולעבור לעיירות.

לעירות אלו הועברו מחצית מתושבי הנגב הערבים. המחצית השניה חיה בכפרים - חלקם קיימים עוד מלפני קום המדינה וחלקם הוקמו לאחר שרשרת של העברות כפויות של תושביהם ממקום מחייתם המקורי. המדינה מסרבת להכיר בכפרים הללו ובכך מונעת מרבבות תושביהם שירותים בסיסיים ותשתיות חיוניות, ודנה אותם לחיי עוני.

כדי לגרום לאוכלוסייה הערבית-בדואית לעבור מהכפרים הבלתי מוכרים ליישובים שתוכננו בשבילם, הפעילה הממשלה בשנה האחרונה תכנית שבין היתר כוללת הגברה של קצב הריסות הבתים, ריסוס יבולים מהאוויר, הקצאת משאבים לדחיית תביעות הבעלות של בדואים, הגשת תביעות לפינוי וביסוס בעלות של המדינה על הקרקע.

המדינה מסרבת להקים יישובים כפריים לבדואים או להכיר בכפרים קיימים ובה בעת פועלת להקמת עשרות "חוות בודדים" ולייסוד יישובים חדשים ליהודים, הגם שבנגב יש עודף היצע של דיור קהילתי כפרי ליהודים, לעומת העדר מוחלט של דיור כזה לערבים. אחד היישובים הללו הוקם על קרקע שבעבר חיו בה אנשי שבט אל-עוקבי, עד שהועברו ממקומם בשנות החמישים בצו צבאי "זמני" (הובטח להם שיוכלו לשוב כעבור שישה שבועות אך ההבטחה לא מולאה). כאלף איש משבט אל עוקבי חיים כיום ביישוב בלתי מוסדר והשאר מפוזרים ברחבי הארץ. בשלב מסוים הסכימה ממשלת ישראל להקים במקום יישוב בדואי ולשקול את ייעודו לשבט אל עוקבי אך לאחר שהתחלפה הממשלה נגנזה התוכנית והמקום הוקצה להקמת יישוב קהילתי יהודי בשם גבעות בר, המאכלס כיום 13 משפחות.

על רקע זה חשוב לציין הישג משמעותי: לראשונה בהיסטוריה של ישראל השתמשו מוסדות התכנון בסמכותם והחליטו, בתחילת 2004, על הכרה בכפר דרג'את הנמצא באזור תל ערד (בשנות התשעים הוכרו יישובים אחדים בצפון הארץ בהחלטת ממשלה, אך זו הפעם הראשונה שבה השתמשו בסמכות זו מוסדות התכנון). ההחלטה היא תוצאה של התנגדות לתוכניות מתאר מקומיות שהגישה האגודה לזכויות האזרח לוועדה המחוזית לתכנון ובניה במשרד הפנים - מחוז דרום, בהסתמך על חוות דעת תכנונית של עמותת "במקום". בעקבות ההכרה בדרג'את הוחל במשרד הפנים בהכנת תוכנית מתאר מפורטת ליישוב ומתושבי דרג'את (יותר מ-800 בני אדם) הוסר איום הריסת בתים; יו"ר הוועד המקומי מונה לנציג היישוב במועצה האזורית אבו-בסמה והכפר עתיד לקבל שירותים מוניציפליים ויחובר לתשתיות.

מעמד אזרחי

ב-31 ביולי 2003 קיבלה הכנסת תיקון לחוק האזרחות והכניסה לישראל, אשר מונע באופן גורף טיפול בבקשות חדשות של אזרחים ישראלים למתן מעמד לבני זוגם, ממוצא פלסטיני, או המשך הטיפול בבקשות שכבר הוגשו.³ זהו תיקון גזעני, המפלה בין משפחות על בסיס מוצאו

³ החוק עיגן למעשה את עיקריה של החלטת הממשלה (מס' 1813 מיום 12 במאי 2002) אשר קבעה, כי ההליך המדורג (שנועד להסדיר את נושא התאזרחותם של כלל בני/ות הזוג הזרים של אזרחי ישראל ואת המעמד שהם היו זכאים לו עקב נישואיהם) לא יחול על בני/ות זוג של אזרחים ישראלים הנשואים לתושבי הרשות הפלסטינית. ראוי לציין שהנוהל האמור לא העניק לבני-זוגם של אזרחים ישראלים אזרחות אוטומטית, אלא

הלאומי של אחד מבני הזוג, ופוגע בזכות להגנה על המשפחה, בכך שהוא גוזר פירוד על משפחות רבות, שאחד מבני הזוג בהן הוא פלסטיני. בחלק מהמשפחות החלו בני הזוג הזרים בתהליך ההתאזרחות: מסרו את המסמכים הנדרשים, עמדו בכל הבדיקות הביטחוניות והפליליות הנדרשות ונמצאו ראויים להיכלל במסלול ההתאזרחות. בשל התיקון לא יוכלו בני זוג אלה לקבל מעמד, והם הופכים לשוהים בלתי חוקיים בעל כורחם.

בעקבות קבלת החוק הוגשה שורה של עתירות לבג"ץ, בין היתר מטעם האגודה לזכויות האזרח, וכן מטעם ארגון עדאלה וחברי כנסת, בדרישה לבטל את התיקון לחוק. בג"ץ, בהרכב מורחב של 13 שופטים, ישב על המדוכה אך טרם מסר את פסק דינו.

היה נתון לשיקול דעתו של שר הפנים ובכל הנוגע לבקשות שהגישו אזרחים ערבים למתן מעמד לבני/ות זוגם שהינם תושבי הרשות הפלסטינית - הפעלת ההליך המדורג הייתה ממילא רצופה מכשולים.

צדק בפלילים

בידיהן של מערכות אכיפת החוק מופקדות סמכויות רחבות, המאפשרות להן לפגוע פגיעה קשה בזכויות האדם. חשוב להיות מודעים לסכנה של שימוש לרעה בסמכויות אלו ולהבטיח אמצעי בקרה ופיקוח, הן כדי למנוע טעויות מצד מערכת אכיפת החוק, שלא תיפגענה זכויותיהם של חפים מפשע, והן למנוע פגיעה שאינה הכרחית בזכויותיהם של מי שהפרו את החוק, מתוך הגישה שגם לאדם שעבר על החוק זכויות בסיסיות שאין לפגוע בהן. זכויות האדם של האסיר אינן נעזרות בשערי הכלא, ומוצדק לפגוע אך ורק באותן זכויות, שקשורות מעצם טיבן וטבען למאסר. הנה שתי דוגמאות לפגיעה בלתי מוצדקת כזו בזכויות: שירות בתי הסוהר הודיע כי לא יתיר ליגאל עמיר להינשא לארוסתו או להתייחד איתה. ראאד סלאח, מנהיג התנועה האיסלמית, עצור עד תום ההליכים נגדו, מאז מאי 2003. שירות בתי הסוהר דחה את בקשתו של סלאח לאפשר לו להחזיק בידיו את בנו התינוק (שנולד בעת שסלאח כבר היה עצור), בעת ביקורי משפחות.

בשני המקרים הללו, ובמקרים רבים של אסירים פחות מפורסמים, הפעילו גופי האכיפה את הסמכויות שהופקדו בידיהן, ללא הצדקה עניינית. במקרים אחרים, שיפורטו בהמשך, הביא שימוש לא מבוקר בסמכויות לשלילת חירותם של אזרחים ואף להריגה בכמה מקרים.

מעצר שווא והודאות תחת לחץ

בשנת 2003 נכנס לתוקף חוק חקירת חשודים, המחייב את המשטרה לתעד את חקירותיה תיעוד מלא באופן חזותי, קולי או בכתב באופן כזה, שיתועדו כל חילופי הדברים בין חוקר לחשוד וכן תגובות ותנועות גוף, המהוות תחליף לחילופי דברים כאלה. החוק קובע גם, כי חקירת חשודים בעברות חמורות, שעונשן 10 שנות מאסר ומעלה, תתועדנה ככלל תיעוד חזותי במצלמת וידאו, כדי למנוע שימוש באמצעי חקירה פסולים וגביית הודאות באמצעותם. יישום חובות התיעוד העיקריות בחוק מותנה בכך שהשר לבטחון פנים יוציא צווים מתאימים.

במאי 2004 שוחררו שלושה אזרחים תושבי כפר כנא - טארק נוג'ידאת, יוסף סביח ושריף עיד - לאחר שהיו עצורים עשרה חודשים תמימים כנאשמים ברצח החייל אולג שייחט. השלושה הודו ברצח לאחר שנחקרו בידי השב"כ, ובמשפטם חזרו בהם מההודאות בטענה כי אלו נמסרו תחת לחץ. הם שוחררו מהמעצר רק לאחר שהמשטרה עצרה חשודים אחרים בפרשה.

למקרה זה קדמו כמה וכמה פרשות, שבהן הודו חשודים בעברות שלא ביצעו, כתוצאה משימוש בשיטות חקירה פסולות. בין המפורסמות שבהן - פרשת מע"ץ שבה הורשעו ונענשו חשודים על בסיס הודאה שנגבתה מהם שלא כדין.

בעקבות הפרשה החמורה האחרונה פנתה האגודה לזכויות האזרח לשר לביטחון פנים ולשר המשפטים, בבקשה שלא להמתין למועד האחרון שנקבע בחוק להוצאת הצווים הדרושים, ליישם ללא דיחוי את חוק חקירת החשודים, שמחייב תיעוד מסודר של חקירות משטרה, ולהחיל את חובת התיעוד לא רק על המשטרה, אלא גם על גופי חקירה נוספים, כגון שירות הביטחון הכללי.

ייצוג בידי עורכי דין

הקמת הסנגוריה הציבורית חוללה בשנים האחרונות מהפכה וקידמה באופן משמעותי את זכויותיהם של עצורים בישראל. חוק הסנגוריה הציבורית נחקק בשנת 1995 לאחר שהתברר כי רוב העצורים אינם מיוצגים בידי עורך-דין וכי העדר הייצוג גורם לפגיעה בזכויותיהם.

החוק הטיל על משטרת ישראל חובה לייצע עצורים באשר לזכותם לפנות לסנגוריה הציבורית ולבקש ייצוג מטעמה. אלא שעל פי דו"ח, שפרסמה הסנגוריה הציבורית, משטרת ישראל אינה ממלאת את חובתה, ולרוב העצורים נודע על זכות זו באיחור רב, כאשר הם מובאים לבית-המשפט ופוגשים שם את הסניגור הציבורי התורן. כתוצאה מכך, נשללת מחשודים, הנתונים במעצר, זכותם על פי חוק להיוועץ בסניגור במהלך החקירה המשטרית. לדוגמה, מבדיקה של קיום הוראות החוק בידי משטרת מחוז תל-אביב, עולה כי במהלך השנים חל כרסום ניכר באופן בו המשטרה ממלאת את חובתה זו: בשנת 1999, העבירה משטרת מחוז תל-אביב לסנגוריה הציבורית הודעה מוקדמת על רצונו של עצור להיוועץ בסניגור ציבורי, רק לגבי 36.7% מהעצורים שיוצגו על ידה בסופו של דבר. בשנת 2003 העבירה משטרת מחוז תל-אביב הודעה, כאמור, רק לגבי 17.3% מהעצורים.

הפרת החוק בידי המשטרה היא רק חלק מהבעיה. בעיית העדר הייצוג נעוצה בראש ובראשונה בקריטריונים, שלפיהם נקבעת זכאותו של אדם לייצוג בידי סניגור ציבורי. לפי הקריטריונים הקיימים זכאים לייצוג כזה רק עצורים עניים ביותר (בן למשפחה בת שלוש נפשות, שהכנסתה הכוללת עולה על 4,666 ₪ ברוטו ו/או שיש לה רכוש בשווי העולה על 21,000 ₪ - אינו זכאי לייצוג). לגבי נאשמים - נוספים על הקריטריון הכלכלי קריטריונים מהותיים, שלפיהם זכאי לייצוג נאשם, המואשם בעבירה שעונשה חמש שנות מאסר ומעלה. לפיכך, אדם המואשם בשלוש עברות שעונשן 4 שנות מאסר, ועלול להישלח לכלא לשנים ארוכות - אינו זכאי לייצוג. בבג"ץ תלויה ועומדת עתירה, שהגישה האגודה לזכויות האזרח בישראל בשנת 1999, נגד הקריטריונים המהותיים בטענה שכל נאשם מחוסר-אמצעים צריך להיות זכאי לייצוג בידי עורך-דין.

תנאי כליאה

חוק המעצרים, שנכנס לתוקף בשנת 1997, קבע בין היתר שכל עציר בישראל זכאי למיטה. אך במשך שבע השנים מאז נכנס החוק לתוקף הפרה המדינה באופן בוטה את הוראות החוק, בטענה של העדר תקציב ומספר גדול מן הצפוי של עצירים, ותוך פגיעה קשה בזכויות הבסיסיות ביותר של ציבור העצירים בישראל. גם במשפט הבין-לאומי נקבע במפורש, כי החובה לשמור על תנאים מינימליים במקומות המעצר, לרבות מיטה לכל אסיר, חלה גם במצב כלכלי קשה (כך, לדוגמה, קבעה ועדת האו"ם לזכויות האדם ב-1994 במקרה בו טענה מדינת קמרון שבשל אילוצים תקציביים אינה יכולה לספק מיטה לכל אסיר). בתגובה לעתירות שהגישו לבג"ץ לשכת עורכי הדין וארגון רופאים לזכויות אדם, הוציא בג"ץ ביולי 2003 צו מוחלט, המחייב את משטרת ישראל לקיים את הוראות חוק המעצרים "החדש", המחייב לתת מיטה לכל עציר מתחילת יוני 2004.

במאי 2004 עתרו ארגון רופאים לזכויות אדם והאגודה לזכויות האזרח לבג"ץ, בדרישה להבטיח מיטה לא רק לעצירים אלא גם לאסירים, בנימוק שהזכות למיטה נגזרת מזכותו החוקתית של כל אסיר לכבוד. כל לילה ישנים על הרצפה בבתי הכלא כ-500 אסירים ביטחוניים ופוליטיים, לפי נתונים שמסר לועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת סגן נציב שירות בתי הסוהר ב-10.5.04. לפי הנתונים שנמסרו שוהים כיום בבתי הכלא כ-13 אלף אסירים, בשנה האחרונה נוספו לבתי הכלא 1,143 מקומות כליאה, ועד סוף יולי אמורים להתווסף עוד 1,300 מקומות.

הפרטת בתי סוהר

כחלק ממגמת ההפרטה השוטפת את הארץ, חוקקה הכנסת בדצמבר 2003 חוק להקמת כלא שימומן ויופעל בידי המגזר הפרטי. על פי החוק יוקם בית הסוהר בדרום הארץ, וייכלאו בו 800 אסירים בסיווג ביטחוני נמוך עד בינוני. האגודה לזכויות האזרח הביעה התנגדות לצעד זה, בשלבים השונים של החקיקה. לדעת האגודה, העברת ניהול בתי סוהר לגורמים פרטיים, הפועלים בראש ובראשונה על פי שיקולים כלכליים של רווח והפסד, ומתן אפשרות לגורמים אלה להפעיל סמכויות שלטוניות לשם ביצוע תפקידם, עלולות להביא לפגיעה חמורה בזכויות האדם הבסיסיות של אסירים, ולכרסום משמעותי ברמת השירותים – הנמוכה ממילא - שהם מקבלים.

חקיקה להסדרת כבילה של עצורים במקום ציבורי

בדצמבר 2003 קיבלה הכנסת חוק להסדרת סמכות לכבילת עצור או אסיר במקום ציבורי, המאפשר לשמור על כבודם של עצורים ואסירים ולא לכבול אותם במקום פומבי כמו בדרכם לבית המשפט, אם לא נשקפת סכנה שיברחו או שיסכנו את עצמם או את סביבתם. קדמו לחקיקת החוק מקרים לא מעטים שבהם נכבלו עצורים, תוך פגיעה קשה בכבודם וללא צורך ממשי.

מרדכי ואנונו – אסיר/משוחרר?

עם שחרורו של מרדכי ואנונו מהכלא, לאחר שריצה קרוב ל-18 שנות מאסר, הוטלו עליו הגבלות רבות, שמשמעותן המעשית היא המשך כליאתו: נאסר עליו לצאת מישראל למשך שנה; למשך חצי שנה נאסר עליו להחליף כתובת מגורים, ללא הודעה של 48 שעות מראש; הוא מחויב להודיע 24 שעות מראש על כל כוונה לצאת מתחומי היישוב, בו הוא מתגורר, תוך פירוט מדויק של היעדים ושל משך השהיה הצפוי בכל אחד מהם; עליו להודיע יממה מראש בכל פעם, שהוא מתכוון ללון מחוץ לביתו; אסור לו להימצא בטווח של 500 מטרים ממעברי היציאה מישראל באוויר, בים או ביבשה; אסור לו להיכנס, או לנסות להיכנס, לנציגויות דיפלומטיות זרות; כמו כן, נאסר עליו לקיים קשרים או להחליף ידיעות בכל דרך שהיא עם אזרחים או תושבים זרים וכן להשתתף ב"ציטים" באינטרנט. כל בקשה לחריגה מהגבלות אלה, עליו להגיש בכתב למפקד תחנת המשטרה הסמוכה למקום מגוריו, לפחות 48 שעות מראש.

המגבלות הקשות שהוטלו על ואנונו שוללות ממנו את חופש התנועה וגזרות עליו נידוי חברתי. הרשויות מצדיקות את ההגבלות בחשש מפני "פגיעה בביטחון המדינה", אך חשש זה הופרך מעיקרו בשנים האחרונות, ובכלל זה בכל התקופה, שלא הוחזק בבידוד, ובא במגע עם אסירים אחרים ובני משפחה. על כן נראה, שיותר משנועדו להגנה על בטחון המדינה, משקפות ההגבלות הללו תפיסה של נקם, ענישה והרתעה. ביוני 2004 עתרה האגודה לזכויות האזרח נגד שר הפנים ונגד אלוף פיקוד העורף, בשמו של מרדכי ואנונו, בדרישה לבטל את ההגבלות הקשות שהוטלו עליו לאחר שחרורו מן הכלא. כמו כן התבקש בג"ץ לקבוע, כי תקנות ההגנה (שעת חירום) מ-1945 ותקנת חירום מ-1948, המאפשרת לאסור יציאה של אזרחים לחו"ל, בטלות, משום שהן סותרות את המשטר החוקתי בישראל.

פרטיות

מדינת ישראל הייתה בעבר בין המדינות המתקדמות בעולם מבחינת הסדרים להגנת הפרטיות, אולם ההגנה, שנקבעה בחוק הגנת הפרטיות ובחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, לא לוותה במשך השנים באכיפה הנחוצה ובהסדרים מפורטים יותר, שיספקו מענה להתפתחויות טכנולוגיות, כלכליות ובטחוניות: היכולת הטכנולוגית לאגור מידע באופן ממוחשב ולהצליבו; ריכוז כוח רב בידי תאגידים כלכליים (כגון חברות אשראי) האוגרים מידע, ולצידם – איומים בטחוניים, שנתפסים כמצדיקים חדירה לפרטיות. כל אלה מציבים איום מוחשי על הפרטיות של כל אחת ואחד מאיתנו, ללא הגנה של ממש.

העברת מידע בין רשויות ציבוריות

הזכות לפרטיות היא זכות חוקתית, שכל פגיעה בה חייבת להיעשות על פי סמכות מפורשת בחוק ולמטרה ראויה, וגם אם קיימת מטרה כזו, אין לחרוג מעבר להכרחי לצורך השגת המטרה. במאי 2004 קיבל בג"ץ עתירה, שהגישה האגודה לזכויות האזרח בשנת 1998, נגד מתן גישה למחשבי מינהל האוכלוסין למאות פקידים באגף הגבייה ברשות השידור, במס הכנסה, במוסד לביטוח לאומי ובבנקים. השופט דליה דורנר, שכתבה את פסק הדין, קיבלה את טענת האגודה, לפיה המצב הקיים פוגע יתר על המידה בזכות לפרטיות ואינו מעוגן בחקיקה, והורתה למדינה לחדול מהעברת מידע ממרשם האוכלוסין. בית המשפט הקציב למדינה חצי שנה לקביעת הסדרים חדשים, שיאפשרו העברת מידע, במקרים בהם הדבר הכרחי, בהתאם לקריטריונים שיבטיחו פגיעה מינימלית בזכות לפרטיות.

חדירה לפרטיותם של עובדים

בעיה קשה, שעובדים לא תמיד מודעים לה ולרוב מתקשים להתנגד לה, היא תופעה של חדירה לפרטיות בידי מעבידים. לדוגמה, חברות הטלפונים הסלולריים מציעות למעבידים שירות של מעקב אחר טלפון סלולרי של עובד. משמעות הדבר היא, שהמעביד יכול לעקוב אחר תנועות העובד 24 שעות ביממה, 7 ימים בשבוע. זו פגיעה חמורה בזכות הבסיסית של העובד לפרטיות וביחסי עובד-מעביד. לא תמיד העובד מודע ומסכים למעקב אחריו. ואפילו העובד מסכים לקבל מכשיר סלולרי מידי מעבידו, אין בכך כדי להוות הסכמה לפגיעה בפרטיותו, בשל העדיפות הברורה שיש ביחסי הכוח שבין עובד למעביד. בדיקה של האגודה לזכויות האזרח העלתה עוד דוגמאות רבות לחדירה לפרטיותם של עובדים: דרישה לחתום על כתב ויתור גורף על חיסיון רפואי בעת הקבלה לעבודה, ציתות לטלפונים ולדואר אלקטרוני, מצלמות מעקב במקום העבודה וחיפושים בתאי-איחסון אישיים.

באוגוסט 2003 דווח כי חברת הטלפון והאינטרנט "ברק" החלה לבצע בדיקות פולגרף שגרתיות לעובדיה במסגרת "נוהל לשמירת סודיות החברה". לפי הערכה שפורסמה בכל שנה נערכות בישראל 25-30 אלף בדיקות אמינות באמצעות הפולגרף בתחום יחסי עובד-מעביד. בנובמבר

2003 הגישה הממשלה לכנסת הצעת חוק הבאה לאסור על כפיית פוליגרף במסגרת יחסי עבודה. האגודה לזכויות האזרח בירכה על הצעת החוק, אך הדגישה כי ראוי לאסור על ביצוע בדיקת פוליגרף במסגרת יחסי עובד-מעביד, בין בכפייה ובין בהסכמה.

אזרחות ותושבות

על אף הצהרות שר הפנים, אברהם פורז, כי יפעל להקל על הליכי רכישת המעמד בישראל, ממשיכים רבים להיאנק תחת עולם של נהלים נוקשים ושל החלטות שרירותיות. בפעילות מינהל האוכלוסין במשרד הפנים יש גילויים מחפירים של גזענות ואטימות, שרירות ורמיסה של שלטון החוק. הפניות הרבות המגיעות אל האגודה לזכויות האזרח מגלמות, על פי רוב, הפרות בוטות של זכויות אדם: הזכות לכבוד, לחיי משפחה, לאזרחות, לפרנסה, למימוש זכויות בריאות ורווחה, ליציאה מישראל, ועוד.

ברוב המקרים אין מנוס מפניה לערכאות, ועל פי רוב עם הגשת עתירה נפתר עניינו של מבקש המעמד, ומשרד הפנים חוזר בו מדרישותיו. בשנה האחרונה הובא לידיעת האגודה, כי 40% מן העתירות המוגשות לבג"ץ, וכן 40% מן העתירות המינהליות, המוגשות לבתי המשפט לעניינים מינהליים – עוסקות בעניינים הנוגעים למינהל האוכלוסין במשרד הפנים. מדובר בנתון מדאיג מאוד, המלמד על פגיעה בשלטון החוק בכל הנוגע לפעילות מינהל האוכלוסין.

הליך ההתאזרחות לבני זוגם של אזרחים ישראלים קשה ומפרך. משרד הפנים מערים קשיים שונים ומשונים בדרכם של המבקשים להסדיר את מעמדם של בני זוגם, על אף החובה הקבועה בחוק להקל בהליכי התאזרחותם של בני זוג. בקשות איחוד משפחות נדחות פעמים רבות ללא פירוט נימוקי הסירוב. בעקבות עתירה של האגודה הציג משרד הפנים בפני בית המשפט נוהל חדש אך בפועל לא חל שינוי. משרד הפנים דורש מבני הזוג להמציא לו שורה ארוכה של מסמכים. בדרישה, כשלעצמה, אין כל פסול, ואולם רבים, הפונים ללשכות למינהל אוכלוסין, מטורטרים בלך ושוב חסר תוחלת, כשפקידי משרד הפנים דורשים מהם בכל פעם להמציא מסמך חדש. פעמים רבות אין כל אפשרות שבני הזוג יצליחו להמציא מסמך זה או אחר. כך, למשל, דורש משרד הפנים מבן זוג של אזרח ישראלי תעודה, המעידה כי היה רווק בטרם נישואיו לאזרח הישראלי. מדינות רבות אינן מנפיקות מסמך שכזה, אולם משרד הפנים אינו מוכן לוותר. מהתנהלות משרד הפנים בעשרות המקרים שהגיעו לטיפול האגודה עולה בבירור מגמה של התשת מבקשי המעמד. בן זוג שמוצא עצמו מחוץ להליך בשל קושי בירוקרטי כזה או אחר - או פשוט משום שבקשתו לא נענתה - עתיד להמתין חודשים ארוכים ללא כל מעמד, ללא זכויות בריאות וזכויות סוציאליות, חשוף למעצר ולגירוש. אם לבן הזוג הזר קרובים בישראל, השוהים בה ללא היתר – מצבו עלול אף להיות חמור יותר. משרד הפנים עלול לדרוש ממנו, כי יסגיר את בני משפחתו כתנאי לקבלת המעמד. בשנה האחרונה הודיע שר הפנים על קביעת נוהל חדש להסדרת מעמדם של בני זוג ידועים בציבור, כולל בני זוג מאותו המין. עם זאת, הנוהל לא פורסם באופן רשמי, לא ברור מהם תנאיו, והאם הוא מיושם הלכה למעשה.

משרד הפנים ממשיך לסרב לרשום במרשם האוכלוסין ילדים, שנולדו לאב ישראלי ולאם זרה. משרד הפנים אף מסרב לרשום אבות זרים לילדים ישראלים. כתנאי לרישום דורש משרד הפנים, כי ההורים וילדם ימציאו פסק דין הצהרתי בעניין אבהות, המבוסס על בדיקת רקמות. רבים אינם יכולים לעמוד בעלות הפניה לערכאות ובעלות הבדיקה.

משרד הפנים ממשיך לסמן אזרחים ותושבים ישראלים כ"מנועי טיפול", ומונע אגב כך שירותים בסיסיים כמו הנפקת דרכון ותעודות זהות ממי שזכאים לכך. מי שאיתרע מזלו, ונכנס ל"רשימות

השחורות" של מנועי הטיפול (מטעמים שונים, החל מחשד לרכישת מעמד בישראל שלא כדין וכלה בצורך לערוך תיקון של פרט רישום במרשם האוכלוסין) עלול להיתקל בחומה בצורה של פקידים שיסרבו לתת לו שירות במשך שנים, מבלי שתימסר לו הסיבה לכך. בשנת 2002 עתרו האגודה לזכויות האזרח והמרכז לפלורליזם יהודי לבג"ץ נגד מדיניות מניעת הטיפול. במסגרת הדיון הציג משרד הפנים בפני בג"ץ נוהל חדש בעניין מניעת טיפול, אולם גם נוהל זה אינו מצליח לפתור את הבעיה. לאגודה ממשיכות לזרום פניות רבות של "מנועי טיפול", שאינם מקבלים שירות כלל.

מהגרי עבודה

מעמד לילדים בגירים

שר הפנים, אברהם פרוז, הודיע כמה וכמה פעמים כי בכוונתו להסדיר הענקת מעמד של קבע בישראל לילדיהם של מהגרי עבודה, אשר נולדו בארץ וגדלו בה במשך שנים.

האגודה לזכויות האזרח עתרה בשנת 2003 לבית המשפט המחוזי בתל אביב, בשם ארבעה בנים של מהגרי עבודה, אשר נולדו בארץ והגיעו בה לגיל בגרות. זאת בדרישה שהמדינה תעניק להם מעמד חוקי בארץ – כתושבי קבע. מדובר באנשים צעירים, שאינם מכירים כל מדינה אחרת, חיו בישראל כל חייהם ואין להם זיקה לשום ארץ אחרת. אף על פי כן, המדינה מסרבת להעניק להם כאן מעמד כלשהו. בעקבות העתירה התחייב שר הפנים כי עד לקביעת מדיניות הממשלה בנושא לא יגורשו מישראל ילדים מעל גיל 10, השוהים בישראל מספר שנים משמעותי.

יותר משנה חלפה מאז הוגשה העתירה אך עד עתה לא חלה התקדמות של ממש, וילדיהם של מהגרי עבודה, ובהם כאלה שהגיעו לבגרות, עודם משוללים זכויות ומעמד בישראל. ועדת שרים, שהתכנסה לדון במעמדם של ילדי עובדים זרים על פי החלטת הממשלה, עדיין יושבת על המדוכה. בינתיים, הורים לילדים שעניינם עשוי להיות מוכרע על-ידי הוועדה משוחררים בערבות סמלית עד לקבלת הכרעה סופית בעניינם.

הגירוש הגדול

בשנה החולפת הוגבר מאוד קצב הגירוש מהארץ של אזרחים זרים, השוהים בישראל ללא היתר. ממשלת ישראל קידשה מלחמה על מהגרי עבודה, הקימה משטרת הגירה ויחידת אכיפה במשרד הפנים, וקבעה מכסות שנתיות לגירוש.

הפעילות האינטנסיבית של משטרת ההגירה ומשרד הפנים הובילה לא אחת לפגיעות חמורות בזכויותיהם של מהגרי עבודה. לארגוני זכויות אדם הגיעו דיווחים על אלימות קשה כלפי עצורים; על מרדפים אחר מהגרי עבודה; על סימון דירותיהם; על החזקת עצורים במעצר מעל ל-14 ימים בניגוד לחוק, מבלי שהובאו בפני בית הדין לביקורת משמורת; על צווי משמורת שנחתמו על ידי מי שלא הוסמכו לכך; על הליכי שימוע שנערכו לעצורים שאינם דוברים עברית, במסגרתם הוחתמו על צווים שלא הבינו את תוכנם ומבלי שניתן להם הסבר; על מעצרים שרירותיים של שוהים כדין; על שוטרים שאכלו את מזונם של עצורים, ועוד ועוד.

לאגודה לזכויות האזרח הגיעו ראיות לאיומים שהפנו פקידים בכירים במשרד הפנים כלפי שופטים בבית הדין לביקורת משמורת, שבסמכותם לשחרר עצורים בערובה. דיינים אלה, המוסמכים לבקר את החלטות משרד הפנים בעניין מעצר, כפופים למשרד הפנים ותלויים בו לגבי המשך כהונתם. על פי הראיות, פקידים בכירים במשרד הפנים איימו על דייני בית הדין, כי אם ישחררו עצורים בערובה יתלוננו עליהם בפני המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, וידאגו לפיטוריהם.

שני עובדים ביחידת האכיפה לזרים במשרד הפנים, אשר חשפו אירועים קשים אלה ורבים נוספים, בהם היו מעורבים שוטרי משטרת ההגירה ופקידים במשרד הפנים, על ידי הגשת תלונה לממונים עליהם ולנציבות שירות המדינה - פוטרו מעבודתם. בהוראת נציב שירות המדינה הוחזרו לעבודתם, ואולם אחד מהם פוטר שוב בהמשך. בעקבות הפרשה כונסו עובדים באחד המחוזות של יחידת האכיפה לפגישה עם פקיד בכיר במשרד הפנים, אשר איים עליהם לבל יעזו "להוציא מידע החוצה", והוסיף כי עובדים שלא יגלו לויאליות למערכת - יפוטרו.

יחידת האכיפה במשרד הפנים מבקשת למנוע סיוע לזרים שנעצרו. בשנה האחרונה החל משרד הפנים לדרוש מארגוני הסיוע הוולונטריים, המסייעים לעובדים זרים, המצאת ייפוי כוח כתנאי לטיפול בבקשות המופנות אליו. משמעות הדבר היא כי משרד הפנים יסרב לטפל בעניינו של עצור במתקן כליאה, יהיה עניינו חמור ודחוף ככל שיהיה, עד שנציג ארגון וולונטרי ידאג להחתימו על ייפוי כוח. מאז דצמבר 2003 נאסר מפגש של עורכי דין עם מועמדים לגירוש בזמן שהייתם בטרמינל המגורשים בנתב"ג – האיסור פוגע בזכותם לייעוץ משפטי ובנגישותם לערכאות.

האופן הדורסני וחסר העכבות, בו מבצעים משטרת ההגירה ומשרד הפנים את מלאכת הגירוש, מלמד כי גם בעניין זה, יש מי שסבור כי המטרה מקדשת כל אמצעי. לפי פרסומי מינהלת ההגירה גורשו מישראל כ-100,000 זרים מאז הוקמה משטרת ההגירה. מדי חודש בחודשו מגורשים בממוצע כ-2,200 בני אדם. היקף זה של גירוש כרוך בהפרת זכויות, שכן בעוד שמספר המגורשים גדל מאוד לא חל גידול מקביל במספר בתי הדין למשמורת (הגוף שמוסמך להאריך את מעצרם של מועמדים לגירוש או לשחררם). המשמעות היא מספר בלתי סביר של דיונים מדי יום, תוך פגיעה בזכות להליך הוגן של המועמדים לגירוש. כיום מכהנים ארבעה מושבים של בית הדין: שניים במתקן הכליאה מעשיהו, בו מוחזקים 400 איש במשמורת; אחד במתקני הכליאה צוחר ומיכ"ל, בהם מוחזקים 234 איש; ואחד במתקן הכליאה רנסנס, בו מוחזקים 500 איש במשמורת.

האגודה לזכויות האזרח עתרה לבג"ץ נגד החוק שמכוחו אפשר להחזיק זרים המועמדים לגירוש מהארץ במעצר, במשך שבועיים עד להבאתם בפני ערכאה שיפוטית. בעתירה נדרשה המדינה להגביל את המעצר ל-24 שעות, כפי שקובע החוק לגבי עצירים פליליים. היועץ המשפטי לממשלה, עו"ד מני מזוז, הודיע לבג"ץ שהוציא הוראה שמסוף מאי יקוצר פרק הזמן עד להבאת "מוחזק במשמורת" בפני ערכאה שיפוטית לארבעה ימים, וכי בתי הדין לביקורת משמורת יועברו לפיקוח משרד המשפטים תוך קביעת תקן דיינים מספק העומד ביחס ישר למספר העצורים והקמת מזכירות לבתי הדין. אם תיושם הוראה זו היא תשפר אמנם את המצב אך לא תתקן את הפגמים בהליך המעצר של שוהים שלא כדין.

אנשים עם מוגבלות

בשנת 1996 אמר נשיא בית המשפט העליון, השופט אהרן ברק (בפסק-דין בוצר): "הנכה הוא אדם שווה זכויות. אין הוא מצוי מחוץ לחברה או בשוליה. הוא חבר רגיל בחברה בה הוא חי. מטרת ההסדרים אינה להיטיב עמו בבדידותו, אלא לשלבו - תוך שימוש לעתים בהעדפה מתקנת - במרקם הרגיל של חיי החברה". נראה, שממשלת ישראל מתקשה להפנים את המסר החשוב הזה. הנה שתי דוגמאות עדכניות.

שילוב ילדים עם צרכים מיוחדים במסגרות החינוך הרגיל

בנובמבר 2002 קיבלה הכנסת תיקון לחוק החינוך המיוחד, אשר עיגן את זכותם של תלמידים עם צרכים מיוחדים להשתלב במערכת החינוך הרגילה. החוק נועד לשים סוף למדיניות מפלה שהנהיג משרד החינוך, לפיה ילדים בעלי צרכים מיוחדים, המשולבים בכיתות רגילות, קיבלו מעט מאוד שירותים, אם בכלל, לצורך שילובם, בעוד שאותם ילדים עצמם, אילו למדו במסגרת של החינוך המיוחד, היו מקבלים סל שירותים נרחב. החוק קבע במפורש את חובתו של משרד החינוך להעניק לילדים עם צרכים מיוחדים את השירותים הנחוצים לחינוכם, בין אם הם לומדים במסגרת של חינוך מיוחד ובין אם הם משולבים בכיתה רגילה. החוק קובע כי ועדת שילוב בית ספרית תחליט על שילובו של ילד עם צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל, ותקבע אילו שירותים מיוחדים יקבל הילד כדי לאפשר לו להשתלב.

משרד החינוך התעלם מהחוק והפקיע מוועדות השילוב את הסמכות להקצות שירותי סייעות, שהם התנאי לשילובם בחינוך הרגיל של ילדים עם תסמונת דאון, אוטיזם או מוגבלות פיזית קשה. במקום זאת, מפקחי החינוך המיוחד מקצים, מקצצים, או מבטלים לחלוטין שירות זה, לילדים משולבים, מתוך שיקולים מערכתיים ובירוקרטיים, ובמנותק מצורכי הילד המשולב. במאי 2004 קיבל בג"ץ עתירה שהגישו הארגונים "בזכות" ו"יתד", נגד משרד החינוך, והורה לו ליישם את החוק החל משנת הלימודים הקרובה.

מנודים מהחברה

ברחבי העולם רווחת כיום התפיסה הרואה באנשים עם מוגבלות אזרחים שווים זכויות, שמקומם בחברה הכללית ככל אדם. פועל יוצא של תפיסה זו הוא סגירה הדרגתית של מוסדות המיועדים לאנשים עם מוגבלות והפניית משאבים לפיתוח דיור קהילתי, אולם בישראל מספר המוסדות הולך וגדל ובעשור האחרון הוקמו קרוב לעשרים מוסדות חדשים.

ממשלת ישראל נותנת גיבוי ותמיכה למגמה הפוכה זו. השנה הוחל, ליד אופקים שבנגב, בהקמת כפר "עלי נגב" שעם השלמת בנייתו יחיו בו (לפי עלון פרסומי של יוזמי הכפר) 204 בני אדם עם מוגבלויות שכליות וגופניות קשות. הכפר מוקם על פי החלטת ממשלה, הוא קיבל מעמד של פרויקט בסדר עדיפות לאומי והממשלה התחייבה להשתתף בחלק נכבד מעלות ההקמה

וההפעלה העתידית. הקמת יישוב – יפה ומודרני ככל שיהיה – שבו יחיו אנשים עם מוגבלות בנפרד מהחברה "הרגילה", סותרת את זכותם לכבוד ולשוויון ומונעת מהם להיות חלק מהחברה.

ייצוג חולי נפש בפני ועדות פסיכיאטריות

במארכ 2004 קיבלה הכנסת, ביוזמת ח"כ אופיר פינס, ובעקבות עתירה לבג"ץ שהגישו האגודה לזכויות האזרח וארגון "בזכות", תיקון לחוק לטיפול בחולי נפש. התיקון קובע את זכותו של אדם עם מוגבלות נפשית לייצוג בפני ועדה פסיכיאטרית, שבסמכותה להורות על טיפול ואשפוז כפוי, באמצעות עורך-דין מן הסיוע המשפטי (באשפוז אזרחי) או מהסנגוריה הציבורית (באשפוז פלילי). החוק מטיל חובה ליידע אדם על זכותו זו. הייצוג התחיל במאי 2004 במרכז הארץ, והוא יופעל בהדרגה, עד לשנת 2007, בכל רחבי הארץ.

נגישות למקומות ציבוריים

נציבות השוויון לאנשים עם מוגבלות ערכה בדיקה של נגישות מבני ציבור לאנשים עם מוגבלות. הבדיקה כללה כ-167 בתי ספר, 109 מרפאות של קופות החולים, 73 סניפי בנקים ו-18 קניונים ברחבי הארץ, ועולה ממנה כי רובם הגדול של המבנים הציבוריים חסומים בפני אנשים עם מוגבלות - כעובדים וכלקוחות.

עד השנה היה זכאי לתו חניה (המאפשר לנכים לחנות במקום שאין החניה מותרת בו, אם הדבר אינו גורם סיכון או הפרעה לתנועה) רק מי שהפך נכה לפני הגיעו לגיל 65. מי שהפך נכה לאחר גיל זה לא היה זכאי לתו חניה אלא אם הוא נוהג בעצמו. במארכ 2004 תיקנה הכנסת את האבסורד הזה ומעתה כל אדם נכה, שלו או לבני משפחתו יש מכונית, זכאי לתו חניה.